

VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
ISTORIJOS FAKULTETAS
LIETUVOS ISTORIJOS KATEDRA

Vaidas Linauskas
Istorijos specialybės
II kurso studentas
magistrantas

**BRONIO RAILOS POLITINĖS PAŽIŪROS IR VEIKLA XX A. 4-AME
DEŠIMTMETYJE**

/ Political viewpoints and activity of Bronys Raila in the 4 th decade of the 20 th century /

Magistrinis darbas

Vadovas – prof. L. Truska

Vilnius – 2007

TURINYS

Įvadas	3
I. Trečiafrontininkų tarpe	11
II. Tautininkų gretose (1934-1940 m.):	
1. Pasitraukimo iš trečiafrontininkų ir perėjimo pas tautininkus motyvai	16
2. Buvusių trečiafrontininkų ir kairiųjų priešininkas	20
3. Vienas iš tautininkų ideologų:	
a. Požiūris į Lietuvos ir Europos valstybių politines santvarkas	26
b. B. Railos ir jaunųjų tautininkų pasiūlymai tobulinti Lietuvos valdymą	33
c. Tautinių mažumų vertinimas	38
d. Veikla ir orientacija Lietuvos okupacijos išvakarėse	43
Išvados	49
Šaltiniai ir literatūra	51
Summary	57

Ivadas

Bronys Raila - netradicinė ir prieštaringa XX a. Lietuvos istorijos asmenybė. Prieš aptariant šio žmogaus politines pažiūras ir politinę veiklą XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, reikia susipažinti su kai kuriais jo gyvenimo faktais. 1990 m. pabaigoje rašytoje autobiografijoje B. Raila rašė: „Gimiau 1909 m. kovo 10 d. (naujuoju kalendoriumi 23 d.) Panevėžio apskrities, Rozalimo valsčiaus Plaučiškių kaime, kaip tarybiniais laikais sakydavo, stambių ūkininkų šeimoje“¹. 1923 m. baigė Rozalimo keturklasę mokyklą, 1927 m. Panevėžio gimnaziją ir tais pačiais metais įstojo į Kauno universiteto (nuo 1930 m. pavadintu VDU) humanitarinių mokslų fakultetą. Jame iki 1934 m. studijavo bendruosius dalykus, kaip jis pats nurodo, „ir lietuvių, anglų bei rusų literatūras. Be to, 1931 m. – 1932 m. mokiausi Teatro seminare, o 1932-1934 m. Kauno konservatorijoje. Kartais „nelegaliai“ lankydavau labiau dominančias paskaitas ir Teisių fakultete. (...) 1934 m. išlaikęs visus savo grupės egzaminus, išskyrus lietuvių kalbos ir literatūros specialybių diplominių, buvau pašauktas atlikti karinės prievolės. Paskui į universitetą nebegrižau“². Autobiografijoje B. Raila pažymėjo, kad studijų metais jį labai paveikė VDU universiteto dėstytojai intelektualai: Mykolas Biržiška, Juozas Tumas-Vaižgantas, Balys Sruoga, Levas Karsavinas, Vladas Dubas (ypač!), Juozas Balčikonis, Mykolas Riomeris. Galima teigti, kad B. Raila VDU įgijo labai gerą išsilavinimą. Visų pirma, mokėjo daug kalbų, kurios jam labai pravertė Antrojo pasaulinio karo metais ir emigruojant į užsienį karui pasibaigus. Reikia atkreipti dėmesį, kad B. Raila puikiai mokėjo tarpukariu Europoje dominuojančią prancūzų kalbą. 1937 m. jam buvo suteikta valstybinė stipendija ir nuo tų metų pavasario jis išvyko studijuoti į Prancūziją, į Paryžiaus universiteto Aukštųjų tarptautinių mokslų institutą. Studijas Paryžiuje baigė 1939 m. ir įgijo tarptautinės teisės ir politikos mokslų diplomą. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, B. Raila po kelių dienų pasitraukė į Vakarų, apsigyveno Berlyne ir 1940-1941 m., anot jo paties, „gausiai talkininkavau Berlyne įsisteigusio rezistencinio sąjūdžio, Lietuvių aktyvistų fronto, informacijos bei propagandos reikalams“³. Tuo metu B. Raila buvo vienas iš Lietuvių aktyvistų fronto (LAF'o) vadų, jo Propagandos komisijos pirmininkas, baisių antisemitinių atsišaukimų autorius. Šie atsišaukimai iš Berlyno patekdavo į Lietuvą ir turėjo didelės įtakos holokaustui. Tokiais savo veiksmais B. Raila prie holokausto prisidėjo nepalyginti daugiau negu „žydšaudžiai“. Beje, žydų jis nemėgo (ir to neslėpė) iki gyvenimo pabaigos. 1942-1944

¹ Raila B. Rašytojo autobiografija, *Knygnešys*, 1991, nr. 4, p. 12.

² *Ten pat.*

³ *Ten pat.* p. 13.

m. B. Raila sugrižo į Lietuvą, apsigyveno Šiauliuose, kur dirbo laikraščio „Tėviškė“ redakcijoje.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui B. Railai, kaip ir tūkstančiams tautiečių, teko priverstinai palikti Lietuvą ir emigruoti į Vakarų. Rytų frontui artėjant prie Lietuvos, jis atsidūrė Prancūzijoje, kur išgyveno ketvertą metų. Prancūzijoje buvo lietuvių rezistencijos sąjūdžių informacijos darbuotojas, nuolatinis Vokietijoje leidžiamo lietuvių pabėgėlių politikos ir kultūros „Minties“ dienraščio korespondentas, bendradarbiavo JAV lietuvių spaudoje, o 1948 m. lapkritį emigravo į JAV ir čia gyveno likusius savo gyvenimo metus. Nuo 1949 m. iki gyvenimo pabaigos gyveno Los Angeles, kaip teisingai savo autobiografijoje pažymėjo B. Raila, čia įsikūrė „visam laikui“⁴. Iš pradžių gyvenimas nelepino ir reikėjo užsidirbti duoną dirbant sunkų fizinį darbą: „Čia atėjo laikas ir būtinybė sėsčiau ir pastoviau sutvarkyti savo šeimos materialinę bazę. Pustrečio dešimtmečio – ligi valstybinės ir privačioje įmonėje ištarnautos pensijų – dirbau itin stambioje aliuminio pramonės, spausdinimo technikos ir perkybos firmoje (Reynolds Metals Company), o visą laisvalaikį ir atostogas skyriau lietuvių politinei ir kultūrinei žurnalistikai“⁵. Ypač nuo pasitraukimo į pensiją iki pat gyvenimo pabaigos B. Raila ir toliau aktyvus: sakė kreipdavosi į lietuvių tautą per Laisvės radiją ir nuolat rašė spaudoje.

Iš pateiktų kelių gyvenimo detalių matyti B. Railos nepaprastas darbštumas, produktyvumas. Tokiu jis išliko iki savo gyvenimo pabaigos. 1997 m. balandžio 13 d. Los Angeles mirus B. Railai, vienas JAV lietuvių išeivijos mėnraščio iš bendraautorių Henrikas Žiemelis teigė, kad B. Railos gyvenimas niekad nebuvo pilnas, viena linija einantis, ramus, neužgaunantis, jau labiau pataikaujantis, bet visuomet maištingas, ieškantis naujų idėjų, nebijantis pasakyti tiesą į akis. Turėdamas platesnį vakarietišką požiūrį, išsilavinimą ir kultūrinį išprusimą bei plačias literatūros žinias, jis, kaip žurnalistas mokėjo tas savo idėjas perteikti suprantama kalba ir stiliumi. Svarbiausia jo temų įvairumas ir rašinių gausumas kiekvienam skaitytojui teikdavo ne tik moralinį pasitenkinimą: Gausūs rašiniai turtindavo skaitytojų kultūrinius ir literatūrinius akiračius. Ir jei prie tų visų išskirtinių B. Railos savybių dar pridėtume darbštumą, nes reikia neužmiršti, jog jis pragyvenimui užsidirbo gamykloje⁶.

B. Railos rašytose knygose temų spektras įvairiausias. Vienas iš prioritetų – XX a. Lietuvos istorija, tarpukaris, kai pačiam teko aktyviai dirbti. Paskutiniame jos dešimtmetyje. Nuolat rašyta apie Lietuvos išgyvenimus Antrojo pasaulinio karo metais ir

⁴ Raila B. Autobiografija. *Knygnešys*. 1991, nr. 4, p. 13.

⁵ *Ten pat*.

⁶ Žiemelis H. Paskutinis maištininkas išėjo anapus. *Akiračiai*, 1997, nr. 5, p. 11.

pokariu, rezistencija, apie lietuvių išeivių ir okupuotos Lietuvos santykius. Raila kai kuriuose įvykiuose pats dalyvavo ir jo knygos aprašyti įvykiai kartu ir buvusio kovotojo už Lietuvos laisvę išgyvenimai ir vertinimai. Kartu B. Raila neatsiejamas žurnalistas, anot H. Žiemelio, jis buvo žurnalistas iš didžiosios raidės⁷.

Likus lygiai metams iki mirties, 1996 m. balandžio 13 d. B. Railos darbai buvo įvertinti Lietuvos valdžios. Los Angeles Lietuvos valdžia jį apdovanojo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordinu. Kaip nurodė Pranas Visvydas, Lietuva pripažino B. Railos 60 metų trunkančią rašytojišką veiklą, daugiausiai susijusią su kova prieš maskvinę okupaciją⁸.

B. Raila iš kitų autorių išsiskyrė savo netradiciniu charakteriu, kurį bene geriausiai išstudijavo Algirdas Julius Greimas. Pastarasis B. Railą ir jo veiklą įvardijo fenomenu. „Jo straipsniai vienodai mus nervuoja, vienodai iššaukia atlaidžią šypsena. Procentai, tiesa, svyruoja: kartais nervingumas pakyla iki 80 %, kartais šypsena nugali“. Svarbus ir kitas A. J. Greimo pastebėjimas, jog iš „prarastos jaunystės“ liko B. Railai jo entuziazmas, veržlumas, mostas. „Kas kad jis puolasi ginti dažnai iš anksto pralaimėtas, dažnai neteisingas bylas – ten, kur yra Raila, yra gyvenimo, triukšmo ir dantų griežimo. Kas kad audros šaukštas dažnai keliamas arbatiniame šaukštelyje – o mūsų gyvenimas ar nesusideda dažnai iš „arbatėlių“ ir kavučių“, kuriose dalyvauja ir Railos koliojami saloniniai bolševikai, ir nė kiek nemažiau saloniniai antibolševikai. Tai yra „fantastiškasis“ Railos bruožas (...) Bronys Raila – tai kaip Katalikų Bažnyčia. Nereikia, kad nei vienas nei kita atsidurtų daugumoje, valdžioje. Nes, atmetus jaunystės revoliucinį turinį, jam pasiliko visa jo brutali forma“⁹. Atskiro dėmesio vertas kitas A. J. Greimo pasakymas apie B. Railą, jog šis dažnai nesilaikydavo duoto žodžio: „Keisčiausia su Broniu Raila tai, kad tiek, kiek mes sutinkame su juo dėl principų, tiek pat greitai išsiskiriame, kai tik reikia praktiškai juos realizuoti“¹⁰. Apie tai rašė 1963 m. ir pats B. Raila. Taip pat Greimas užsiminė apie B. Railos didybę, kuri, reiškiasi savaip. Dauguma mano, kad B. Raila priklauso plėšrių žvėrių kategorijai ir skaičiuoja ant rankų ir ant kojų pirštų jo aukas. O iš tiesų yra atvirkščiai – Bronys Raila patsai yra auka ir dažnai savanoriška auka, ne avinas, o Velykų Avinėlis, kuris pats save išsistato vilkų draskymui. Pabaigoje A. J. Greimas, kreipdamasis į B. Railą, ragino toliau rašyti: „Rašyk ir mušk visiems per galvą su kūju, nežiūrėdamas, teisingai ar neteisingai. Viešpats atpažins savuosius. Rašyk ir nedrebėk dėl sąžinės skrupulų. Tai tavo temperamentas, misija ir pašaukimas“. B. Raila ir toliau, nepaisydamas nieko, toliau iki pat savo mirties, daugiau kaip tris dešimtmečius rašė ir išlaikė

⁷ *Ten pat.* p. 14.

⁸ Visvydas P. Pagerbtas našiausias žurnalistas. *Akiračiai*, 1996, nr. 5, p. 11-12.

⁹ Greimas A. J. *Iš arti ir toli*. V., 1991, p. 263-264.

¹⁰ *Ten pat.* p. 266.

savo „stilių“, dėl kurio jam teko nuolat „kovoti“ dažnai visai be reikalo. Užtektų nurodyti dar vieną A. J. Greimo pateiktą pavyzdį. B. Raila išėivijoje negailestingai užsipuolė tuo metu pradędantį rašyti jauną literatą Antaną Mackų ir jo kūrybą „sumalė į miltus“. Visuomenėje kilo pasipiktinimas. Nežiūrint tai, Railos toks tonas savotiškai padėjo A. Mackui, negailestinga kritika padėjo išpopuliarėti¹¹.

B. Railai rašymas ir kūryba buvo jo gyvenimo pašaukimas. Tai liudija aukščiau paminėti Greimo žodžiai. To neslėpė pats. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje rašytame laiške Kaziui Borutai, B. Raila atvirai pripažino, kad nerašyti jis negali¹².

Kartais B. Railos knygos su laukdavo aštrios kritikos. Verta sutikti su viena esmine detale, kad jis mėgo „daug rašyti apie tą patį“. Vienas iš jo kritikų Aleksandras Pakalniškis apie knygą „Bastūno maištas“ rašė, kad nežinau, ar teisingai supratau, ką Bronys Raila bandė savo knygoje pasakyti, bet jei reiktų spėti – spėčiau, jog nieko konkretaus¹³. Šiuose žodžiuose yra dalis tiesos. Jo knygoose daug pasikartojimų, kai atskirose vietose autorius mėgdavo aprašyti savo „nuopelnus“. Atsakydamas jaunam kritikui A. Pakalniškiui B. Raila prisiminė savo jaunystės laikus ir jo išsakytą kritiką žymiesiems VDU profesoriams tarpukario Lietuvoje ketvirtajame dešimtmetyje. Jo teigimu, „dar ir už jį jaunesnis būdamas, aš jau purškiau išpuolius prieš anų laikų tautos vadus, rašytojus romantikus ir patį magą J. A. Herbačiauską. Bet 1936 metais tai parašiau visiškai arogantišką kritiką prieš nepaliestiną Vincą Krėvę ir jo redaguotą aiškios kultūrbolševikinės krypties naują žurnaliuką, vardu *Literatūra*“¹⁴. Jis nuolat mėgo tai prisiminti ir kai kada net ir pasigirti, kad jis tuo metu neklydo. „Žavu ir fatališka nebent tai, kad kai „šoku į akis“ Krėvei ir vyresniesiems, man taip pat buvo lygiai 27 metai“.

Savo knygoose B. Raila neslepia simpatijų ir antipatijų atkurdamas gyvus ryšius su gyvais žmonėmis. Reikia sutikti su Virgiaus Valentinavičiaus teiginiu, kad Bronys Raila labai kritiškas: kliūva ir kairei, ir dešinei, ir liberalams, ir katalikams, ir futuristams, ir simbolistams, ir patriotams¹⁵. Viena tokių B. Railos knyga „Kodėl antraip?“, išleista Vilniuje 1991 m.

Apie išėivijoje išleistą B. Railos knygą „Kryžkelės“ H. Žiemelio pateiktas atsiliepinimas galėtų tiktį B. Railos kitoms knygos, tuo pačiu išryškintų jo charakterį: „Jo dialogai su lietuviais išėivijoje ir Lietuvoje kai kam nepatinka, girdi, išlūsus, pasikartojantieji,

¹¹ *Ten pat.* p. 264.

¹² Apie plačiau žiūrėti magistrinio darbo dalį „Pasitraukimo iš trečiafrontininkų ir perėjimo pas tautininkus motyvai“

¹³ Pakalniškis A. Poleminių straipsnių rinkinys. *Akiračiai*, 1977, nr. 10, p. 13.

¹⁴ Raila B. Pro domo sua. *Akiračiai*, 1978, nr. 9, p. 9.

¹⁵ Valentinavičius V. Antrąkart apie Railą. *Naujasis židinys*, 1992, nr. 5, p. 72-73.

užgaunantieji. Bet jie yra teisingi, kruopščiai žurnalistiniai apdirbti ir duoda pavargusiam, apkerpėjusiam protui atgaivos, ir smegenims mankštos, kurios taip pat reikalinga emigrantinei išėivijai, kuri per ilgesnį laiką prarado veikos saiką, ryšį su tikrove ir negalėdama atsipalaiduoti nuo praeities sukurtų mitų, pasijuto įvykių nustumta į šalį¹⁶. Taigi jo knygos duoda peno susimąstyti, pagalvoti, pagaliau iškeltus samprotavimus patikrinti, pasiremiant tikrais faktais. Anot V. Kubiliaus B. Raila išėivijoje išgarsėjo kaip „kandus polemistas, emigrantinės veiklos dogmų ir iliuzijų griovėjas, atvėręs kelią dešimtmečių konfliktiško mąstymo panoramą 19 savo straipsnių ir radijo pokalbių knygu“¹⁷.

Kokios B. Railos politinės pažiūros ir politinė veikla ketvirtajame dešimtmetyje? Reikia pažymėti, jog B. Raila tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje stengėsi nesišalinti politikos, ja domėjosi, o dirbdamas žurnalistu rašė politinėmis temomis. Išsamiau susipažinus su B. Railos politinėmis pažiūromis ir politine veikla, visų pirma, jaunystėje, galima teigti, kad jis ideologiškai nebuvo nuoseklus. Studijų pradžioje bandė veikti Lietuvos socialdemokratų partijos aplinkoje (rašinėjo į jų spaudą), 1930-1931 m. aktyviai veikė prokomunistinės ideologijos žurnale „Trečias frontas“, šį valdžiai uždarius, po kurio laiko metėsi į Lietuvių tautininkų sąjungą, dešiniąją, priešingą pagal savo ideologiją. Spaudos duomenimis, B. Raila 1934 m. įstojo į šią partiją ir per trumpą laiką pasidarė vienu tautininkų ideologu, nuolat politinėmis temomis pasisakė per radiją, rašė straipsnius. Anot B. Railos, „nuo 1932 m. rugsėjo ligi 1937 m. pavasario, o vėliau nuo 1939 m. rugsėjo ligi 1940 m. birželio 15 d. (t. y. ligi sovietinės okupacijos pradžios) rašiau kasdienes spaudos ir politikos apžvalgas ir jas skaičiau per Lietuvos radiją. Politikos ar kultūros temomis rašiau straipsnius „Lietuvos aidui“, „Jaunajai kartai“, „Akademikui“, „Ūkininko patarėjui“, „Mūsų kraštui“, ypač „Vairo“ žurnalui. Studijų metais Paryžiuje laikotarpiu buvau „Lietuvos aido“ dienraščio specialus korespondentas Vakarų Europoje. Baigęs studijas ir kylant karui sugrįžęs į Kauną, iš pradžių dirbau savaitraščiu tapusio „Vairo“ žurnalo redakcijos sekretoriumi, o nuo 1939 m. lapkričio ligi 1940 m. birželio 15 d. oficiozinio dienraščio „Lietuvos aidas“ dieninės laidos ir užsienio politikos skyriaus redaktoriumi. Įvairaus turinio straipsnius rašiau kone kasdien“¹⁸. Išvardinti faktai rodo, kad Lietuvos okupacijos išvakarėse B. Raila buvo vienas iš pagrindinių tautininkų sąjungos ideologų ir jis per žiniasklaidą perteikdavo tautai valdžios direktyvas. Tokia aktyvi veikla tautininkų gretose leidžia kalbėti apie B. Railą kaip politiką.

¹⁶ Žiemelis H. Monologas dialoge. *Akiračiai*, 1990, nr. 1, p. 7.

¹⁷ Kubilius V. Raila Bronys. *Lietuvių literatūros istorija*. V., 2001, p. 410.

¹⁸ *Ten pat.* p. 13.

Kita vertus, B. Railos politinė veikla aptariamuoju laikotarpiu išsiskyrė savo radikalumu. Ketvirtajame dešimtmetyje įvyksta kardinalus B. Railos politinių pažiūrų pokytis: nuo trečiafrontininko dešimtmečio pradžioje, fašizmo simpatiko dešimtmečio viduryje iki kraštutinio „žemės ir kraujo“ nacionalizmo apologeto ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje. B. Railos, kaip ir daugelio to meto jaunosios kartos intelektualų, pažiūrų brendimą įtakėjo sparčiai besikeičiančios moralinės vertybės, kurios buvo tiesioginė radikalaus politinio Europos visuomenių svyravimo tarp kairės ir dešinės bei tarp demokratijos ir diktatūros išdava. Didieji pasauliniai ekonominiai kapitalizmo kataklizmai privertė daugelį to meto intelektualų ieškoti, kuo pakeisti krizės krečiamus kapitalizmą, liberalizmą ir demokratiją. B. Raila ketvirtame dešimtmetyje įsijungė į šiuos intelektualinius svarstymus. Tautininkiškosios minties jaunimo spaudoje, t.y., žurnale „Akademikas“ bei laikraštyje „Jaunoji karta“, atsispindi jo besiformuojančių politinių pažiūrų genezė ir vis ryškėjančios simpatijos totalitarizmui¹⁹. Paskutiniaisiais nepriklausomybės metais B. Railai ir jaunajai tautininkų kartai užėmus vadovaujančias pozicijas tautininkų sąjungoje bei tautininkų spaudoje, teorinės minties žurnalas „Vairas“ tapo šių bendraminčių ideologijos skleidimo židiniu. B. Railos samprotavimai, raginimai ir pasiūlymai Lietuvos lituanizacijos, tautinių mažumų klausimais, siūlomi socialinio teisingumo, politinės santvarkos bei užsienio politikos krypties modeliai ne vieną skaitytoją galėtų šokiruoti savo radikalumu, atviromis simpatijomis totalitarizmui²⁰.

Istoriografija apie B. Railos ir jaunųjų tautininkų sambūrį pateikia tik fragmentiškas užuominas²¹. Vienas pirmųjų išsamesnių mėginimų daugiau dėmesio skirti jaunųjų tautininkų srovės gimimui Lietuvių tautininkų sąjungoje, jų teorinei ir praktinei polemikai su A. Smetonos tautininkiškąja valstybės santvarkos vizija ir vadovaujamų pozicijų tiek tautininkiškosios krypties spaudoje, tiek pačioje LTS užėmimas 4-ojo dešimtmečio pabaigoje yra aptartas Leono Sabaliūno monografijoje²². Kalbant apie B. Railos politinių ir visuomeninių pažiūrų formavimąsi 4-ame dešimtmetyje ši monografija suteikia galimybę jo pažiūras atskleisti platesniame jaunųjų tautininkų kontekste.

Neseniai pasirodžiusioje istoriko Liudo Truskos monografijoje apie lietuvių – žydų santykius išsamiai, remiantis gausiais archyviniais dokumentais, atskleidžiami abipusiai tautų santykių virazai, kuriuos galima apibūdinti kaip lietuvių (tautos šeimininkės) siekiu perimti iš

¹⁹ Daumantas Alg. (RailaB.), Lietuva nori proto, drąsos ir valios, *Jaunoji karta*, 1935, nr. 19, p.403; Daumantas Alg., (Raila B.), Teisybės ir garbės keliu, *Jaunoji karta*, 1935, nr.15, p. 327; Daumantas Alg. (Raila B.) Nesąmonė ar naivumas, *Akademikas*, 1934, nr. 40, p. 642-643; Daumantas Alg., (Raila B.), Į doktrinas besidairant, *Akademikas*, 1937, nr. 9, 10, 11 ir kt

²⁰ Raila B., Kova už lietuvišką sostinę, *Vairas*, 1939, nr.44, p. 869 ir kt.

²¹ Merkelis A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964;

²² Sabaliūnas J., *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism, 1939-1940*, Bloomington, London, 1972.

žydų ekonominio Lietuvos gyvenimo svetus. Šiame kontekste autorius nemažai dėmesio skiria XX a. 4-jo dešimtmečio lietuvių inteligentijos požiūriui į šią tautinę mažumą. Autoriaus nuomone, tautininkiškoji visuomenės dalis (B. Railos aplinkos visuomenininkai) minėtame laikotarpyje siekė „paspartintai“ įgyvendinti krašto ekonominę, socialinę, kultūrinę lituanizaciją²³. Išvardinti darbai suteikia gana paviršutiniškas žinias apie B. Railą.

Pasirinkta tema nėra sulaukusi išsamesnio istorikų dėmesio. Tam įtakos turėjo kelios priežastys. Viena jų – aprašomo herojaus ilgaamžiškumas. B. Raila mirė prieš keletą metų ir apie šią asmenybę niekas išsamesnio tyrimo nesiryžo atlikti. Paprastai istorikai apie gyvus žmones vengia rašyti. Tomas Venclova 1991 m. apie B. Railą teigė: „Itin savotiško literatūrinio likimo žmogus: dėl savo gyvenimo vingių jis kažkaip išsprūdo iš akių visiems kritikams. Lietuvoje jo darbų turbūt niekas nenagrinėja ir tikriausiai dar ilgai nenagrinės. Išeivijoje visi jį pažįstame kaip produktyvų polemistą, įvairiausių kontraversijų šaltinį, kartais netgi sąmoningą tų kontraversijų kurstytoją“²⁴. Keista, B. Raila iš viso parašė apie penkiolika knygų, tačiau jo politinės pažiūros, politinė ir kita veikla išsamesnio tyrimo iki šiol nesulaukė. Tiesa, autoriai, atsiliepdami į jo kritiškas knygas, pasakydavo kritiškus žodžius B. Railos atžvilgiu. Tai tik vertinimai, kuriuos reikia įrodyti ar paneigti faktais. Apie tai detaliau galima susipažinti šio darbo medžiagos dėstyje.

Kita ne mažiau svarbi priežastis – B. Railos charakteris ir būdas. Apie tai plačiau aprašyta šio magistrinio darbo pirmoje dalyje. Tyrėjai nenorėjo „kliudyti“ B. Railos, nes po to reikėtų neišvengiamai su juo polemizuoti ir įrodinėti savo tiesas.

Darbas parašytas taikant aprašomąjį, analizės ir sintezės metodus.

Magistriniame darbe siekiama atsakyti į šiuos klausimus:

1. Nušviesti B. Railos veiklą „Trečio fronto“ gretose ir paaiškinti jo pasitraukimo iš trečiafrontininkų motyvus;
2. Išsamiau pristatyti B. Railos politines pažiūras ir politinę veiklą tautininkų sąjungoje:
 - a. nušviesti jo požiūrį į Lietuvos ir Europos valstybių politines santvarkas;
 - b. aptarti B. Railos ir jaunųjų tautininkų pasiūlymus tobulinti Lietuvos valdymą;
 - c. pateikti požiūrį į tautines mažumas;
 - d. aptarti veiklą ir politinę orientaciją Lietuvos okupacijos išvakarėse.

²³ Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, V., 2005, p. 132-195.

²⁴ Venclova T. *Vilties formos*, V., 1991, p. 307.

Pasirinktą temą padėjo atskleisti gausi istorinė medžiaga, iš kurios, visų pirma, reikia išskirti archyvinę medžiagą ir aptariamo laikotarpio periodiką. Išskirtina Lietuvos centriniame valstybės archyve Valstybės saugumo departamento surinkta medžiaga apie jaunųjų tautininkų ir paties B. Railos veiklą ketvirtajame dešimtmetyje. Ši medžiaga gerokai papildo ar patikslina paties B. Railos gausius atsiminimus ir kitą istorinę medžiagą. Gausiai pasiremta to meto jau minėta spauda, kurią galima suskirstyti pagal ideologines sroves: tautininkų leidiniai („Vairas“, „Lietuvos aidas“, „Akademikas“, „Jaunoji karta“, „Mūsų kraštas“ ir kt.) kairieji („Trečias frontas“, „Lietuvos žinios“, „Socialdemokratas“ ir kt.). Reikia atkreipti dėmesį, kad B. Raila, bendradarbiaudamas spaudoje, pasirašydavo slapyvardžiais „A. Ragaila“, „Algirdas Daumantas“ ir kt. Todėl nurodant slapyvardžius, tikslumo dėlei, greta skliausteliuose nurodoma, kad autorius - pats B. Raila. Taip pat remtasi paties B. Railos išėivijoje išleistomis knygomis (apie tai plačiau medžiagos dėstyme), kuriose autorius savo politinę veiklą ketvirtajame dešimtmetyje vengė kritiškai vertinti ir daugelį detalių (pvz., savo radikalumą tautinių mažumų (žydų) atžvilgiu ir kita) nutylėjo. Rašant darbą remtasi istorikų (L. Truskos, D. Mačiulio, M. Tamošaičio ir kt.) ir literatūrologų (D. Striogaitės, V. Aleknos ir kt.), darbais, kuriuose B. Railos politinės pažiūros ir politinė veikla ketvirtajame dešimtmetyje iš viso neatskleista arba nagrinėjama paviršutiniškai.

Aptarti šaltiniai ir literatūra ir leido geriau atskleisti B. Railos politines pažiūras ir veiklą XX a. ketvirtajame dešimtmetyje ir atsakyti į iškeltus klausimus.

I. Tarp trečiafrontininkų

Apie 1930-1931 m. gyvavusį lietuvių literatūros žurnalą „Trečias frontas“, kurio iš viso išėjo vos penki numeriai (po to buvo Lietuvos saugumo uždraustas) istoriografijoje nemažai rašyta. Sovietmečiu leistoje lietuvių literatūroje rašoma, kad apie šį žurnalą susibūrę literatai gavo trečiafrontininkų pavadinimą. Iš pradžių jų branduolį sudarė Kazys Boruta, Petras Cvirka, Kostas Korsakas, Jonas Šimkus, Antanas Venclova (žurnalo redaktorius), paskui prisijungė Valys Drazdauskas ir Salomėja Nėris. Minėtoje knygoje apie B. Railą, kuris „Trečio fronto“ laikais taip pat priklausė išvardintai kompanijai, o vėliau pasitraukė iš trečiafrontininkų, oficialioje sovietmečio lietuvių literatūroje net neužsiminta²⁵. Tarsi jo iš viso nebūtų buvę. Sovietmečiu B. Raila nebuvo mėgstamas, pirmiausia dėl savo vėlesnio perėjimo į tautininkų gretas. Kitoje vietoje sakoma, kad „po „Trečiojo fronto“ uždarymo jo bendradarbių kolektyvas, kaip vieninga literatūrinė grupė, iširo, beveik visi jo nariai išgyveno tam tikrą blaškymosi ir pasimetimo periodą, bet daugelis jų ir toliau liko ištikimi tai kryptčiai, į kurią paskutiniu metu suko žurnalas (tik B. Raila, vienas pagrindinių žurnalo bendradarbių, tapo renegatu, nuėjo tarnauti buržuazijai)“²⁶. Reikia sutikti su Dalios Sriogaitės teiginiu, kad trečiafrontininkai ir pats žurnalas „Trečias frontas“ sovietmečiu buvo pernelyg sureikšminti, „kaip vienintelis teisingas prieškarinio menininkų kelias, gerokai perdėtas ir jo poveikis lietuvių literatūros raidai“²⁷. Trečiafrontininkų branduolio kultą nulėmė Sovietų Sąjungos pašlovinimas, kai ši 1940 m. okupavo Lietuvą. Beje, Sovietų Sąjungą šio žurnalo branduolys šlovino ir iki okupacijos).

Iki šiol B. Railos veikla „Trečiame fronte“ (žurnale pasirašydavo savo pavarde arba slapyvardžiu A. Ragaila) nuodugnių tyrimų nesulaukė²⁸. Kur kas daugiau apie trečiafrontininkus, ypač apie S. Nėrį ir jos pasukimą kairėn, informacijos pateikė pats B. Raila 1991 m. išleistoje knygoje „Kodėl antraip?“. Knygos autorius klausė: „Kas mes buvom ir kodėl taip žurnalą pavadinom? Dėl pasaulėžiūros tai mes visi jautėmės daugiau ar mažiau

²⁵ *Lietuvių literatūros istorija*, (iki 1940 m.), V., 1979, t. 1, p. 302.

²⁶ *Ten pat.* p. 304.

²⁷ Sriogaitė D. Trečias frontas. *Lietuvių literatūros enciklopedija*, V., 2001, p. 511-512.

²⁸ Gudaitis L. *Plunksna ir ugnimi*, 1974, p. 22-32; Galinis V. *Naujos kryptys lietuvių literatūroje*, 1974, p. 380-447, Vaškelis B. Trečio fronto keliai ir klystkeliai, *Metmenys*, 1982. Kn. 44. p. 62-87; Korsakas K. *Kultūros raida*, V., 1985, p. 629-664. Venclova T. *Vilties formos*, V., 101, p. 302-314. Nurodyti autoriai aptarė daugelio trečiafrontininkų veiklą, tačiau B. Railos veikla apsiribota tik paminėjimu. Prieš keletą metų išleista „Lietuvių literatūros enciklopedija“ B. Railos vaidens trečiafrontininkų gretose detaliau neaptarė.

laisvamaniai ir kairieji. Kai kurie šiaip jau liberalai, idėjiniai socialistai, o kai kurie jau „marksistai“²⁹. Prieš pradėdant išsamiau aptarti B. Railos veiklą „Trečiame fronte“, visų pirma reikia pateikti kaip jis pats vertino šią literatūro grupę ir patį žurnalą. Iš tikrųjų „Trečias frontas“ – tai kairiosios orientacijos rašytojų, svirusių į komunizmą, pasivadavusių aktyvistų kolektyvu, žurnalas, leistas 1930-1931 m. ir avangardinistinis jų sambūris, kritikavęs oficialiąją ideologiją, klerikalizmą ir tuometinio literatūros gyvenimo sustingimą. Atsiradimą sąlygojo nepasitenkinimas A. Smetonos valdžia, stiprėjant ideologinei diferenciacijai, naujų gyvenimo ir meno kelių ieškojimas ir pan., bei žymių Europos intelektualų antifašistinis apsisprendimas, simpatijos socializmui. Žurnalo iniciatorius, aktyvizmo programos diegėjas buvo K. Boruta, anuomet politinis emigrantas. Trečiafrontininkai skelbėsi esą trečiosios kartos atstovai, nes ateina po simbolistų ir keturvėjininkų. Borutos veikiami jie sureikšmino lietuvišką berną: „barbariška, bet gražia, maištingai galinga siela“ einantį „užkariauti savosios žemės, teisės ir laisvės“. Radikalaus idėjiškumo linkme žurnalą pakreipė J. Radžvilas-Korsakas, supaprastintai teigęs literatūros klasinį pobūdį, jos tarnavimą neva pačiai progresyviškiausiai klasei – proletariui. Kaip teisingai pažymėjo Dalia Striogaitė, jų sambūrį suardė ne tiek Lietuvos valdžia, kiek kompartijos veiksmai: trečiafrontininkais nepasitikėta, siekta grupę paimti griežton komunistų kontrolėn arba visai dezorganizuoti. „Idėjinis užsiangažavimas trečiafrontininkus vėliau atvedė į pirmąsias sovietinės literatūros kūrėjų gretas (išskyrus Borutą, Railą)³⁰. B. Railos teigimu, tuomet stipriausi teoretikai buvo Drazdauskas ir K. Korsakas, o P. Cvirka buvo „liežuvingiausias iš mūsų panemunielis“³¹.

1930 m. išleistas naujas literatūrinis žurnalas „Trečias frontas“ pirmame numeryje deklaravo: „mūsų kriterijus, mūsų estetika, mūsų siekimai, mūsų taktika – sveikas, gyvas, jaunas, kovojantis, lietuviškas bernas, kuris pūslėtom rankom, barbariška, bet gražia maištinga galinga siela, pilna sveikos gyvybės, darbo energijos, tikro žmogiškumo meilės ir kolektyvių jausmų – eina apsimovęs savo darbo klumpėm užkariauti savosios žemės, teisės ir laisvės“. Iš pateiktos deklaracijos matyti, kad naujas žurnalas Lietuvos gyvenime siekė įnešti naujo vėjo. Praėjus daugiau nei metams penktame numeryje A. Ragaila (B. Raila) paskelbė, kad „lietuvišką berną“ iškeičia į „kovojantį proletarą“³². Vietoje „aktingos literatūros“ dabar

²⁹ Raila B. *Kodėl antraip?* V., 1991, p. 135. Tekstas sukurtas septintame bei devintame XX a. dešimtmetyje. Pabaiga 1987 m., taigi praėjus beveik šešiasdešimt metų. Tekstas apima daugiau kaip šimtą puslapių. Autorius didžiausią dėmesį paskyrė S. Nėriai apie kurios populiarumą rašė: „Laiminga mergina! Ypač po jos mirties, kai per daugelį metų Sovietuose ir išeivijoje apie ją prirašyta mažiausia gal dešimtį kartų daugiau, negu visus jos eilėraščius ir dienoraščius krūvon sudėjus. Tatai ją padaro dažniausiai ir jauriausiai komentuojama rašytoja, ir tuo kone žymiausia ar bent įdomiausia poete naujojoje mūsų literatūroje“ (p. 125).

³⁰ Sriogaitė D. *Min. veik.*, p. 512.

³¹ Raila B. *Kodėl antraip?* V., 1991, p. 143.

³² Ragaila A. (Raila B.) „Proletarinės revoliucijos prasiveržimas“, *Trečias frontas*, 1931, nr. 5, p. 1.

kursià proletarinę. Jie supranta, kad proletarinė literatūra „iš savo rašytojų reikalauja sąmoningai priimti dialektinio materializmo filosofiją ir ją naudoti, pasirenkant ir apdirbant medžiagą“. Dėl to už vadovą jie pasirenkà „žymiausią dabarties laikų proletarinės literatūros teoretikà Averbachà, suformavusį svarbiausius marksistinio literatūrinio mokslo principus“³³. Sprendžiant iš to trečiafrontininkai pradėjo sukti į kairę.

Šiame penktame numeryje, bene svarbiausiame B. Railos straipsnyje „Proletarinės revoliucijos prasiveržimas“, autorius siūlė į „Trečią frontą“ įnešti naujų vėjų. Jame buvo nusakyti ne kur kas aštresni proveržiai ir vis labiau pradėta orientuotis į kairesnį kryptį. Užtektų priminti jo pasisakymà: „Šiandien mes negalime užmerkti akių prieš faktà, kad visame pasaulyje vykstančios klasės kovos paaštrėjimas pagaliau veda į dvi orientacijas: prieš istorinį procesà, arba su kovojančia buržuazija ir kapitalistais – arba su istoriniu procesu su kovojančiu proletariatu. Eidami antruoju keliu, orientuodamiesi kovojančiojo proletariato linkmėn, mes aiškiai pasisakom už proletarinę literatūrą“³⁴. B. Raila aptarė to meto Lietuvos situacijà ir pasakė, kad lietuviškas bernas tapo ne toks svarbus ir nuo šiol daugiau bus orientuotasi į permainas Europoje, kuomet dėl tebevykstančios ekonominės pasaulinės krizės vis labiau pradėta nusigręžti nuo kapitalizmo ir artintis prie socializmo. Railos supratimu, tikroji proletarinė literatūra, gimusi revoliucinio proletariato kovoje už savo istorines teises, auga ir bręsta tik su taja proletariato kova. O neorganizuotas anksčiau iškeltas lietuviškas bernas – „menkas proletarinės literatūros brandintojas“. Greta pažymėjo ir proletarinių revoliucinių rašytojų kelià – „kovojančio proletariato kelias“³⁵. Pabaigoje autorius akcentavo marksistinės literatūros kritikos uždavinį – „pagrindinai analizuoti revoliucinių poetų ir rašytojų kūrybà, ją aiškinant ir gilinant. Šis proletarinių pasaulio rašytojų kūrybos gairių ir marksistinės kritikos uždavinių nustatymas yra ne kas kita, kaip naujos proletarinės literatūros prasiveržimas. Iš to matyti, kad trečiafrontininkai paskutiniame savo numeryje ketino pasukti ta linkme. Tai pasakytina apie B. Railos straipsnio pabaigoje išsakytà raginimà: „Tvirtai tikimės, kad, vykdant proletarinės literatūros kūrybos organizavimo darbà, mūsų pajėgos sustiprės ne mažiau, kiek jos stiprėjo per palyginti labai trumpà pusantrų metų „Trečio fronto“ evoliucijos laikotarpį“. Lietuvos valdžiai uždraudus „Trečią frontà“ B. Railos siekiams nebuvo lemta išsipildyti. Tomas Venclova teigė, kad trečiafrontininkų, o ypač jų ankstyvoji programa, „toli gražu nebuvo komunistinė“. Pabaigoje savo rašinio apie trečiafrontininkus jis teigė, kad nereikėjo uždaryti žurnalo. „Gal tai juos labiausiai pastūmėjo

³³ *Ten pat.*

³⁴ Ragaila A. (Raila B.) „Proletarinės revoliucijos prasiveržimas“, *Ten pat.* 1931, Nr. 5, p. 30.

³⁵ *Ten pat.* p. 31.

į nelaimę³⁶. Su tuo iš dalies reikėtų sutikti. Kaip aukščiau minėta, „Trečias frontas“ artėjo prie komunizmo. Nežinia, kur toliau būtų pasukęs „Trečiasis frontas“, jei ne cenzūra.

Praėjus daugeliui metų B. Raila kitaip galvojo ir „Trečiame fronte“ išvelgė neigiamus dalykus. Jo teigimu, „prasidėjęs kaip jaunųjų literatūrinis sąjūdis su savo natūraliomis ambicijomis bei kvailystėmis, su „lietuviško berno estetika ir klumpėmis“, per pusantrų metų jis pats visa tai greit palaidojo. Virsdamas iš esmės kairiausiu politiniu ir ideologiniu sąmokslu, jis pamiršo savo lietuvišką berną ir jo literatūrą, užsimodamas paversti ją „darbo klasės kovos įrankiu“. Tatai iš tikrųjų buvo ne tik mirtis literatūrai, bet jau „prieangis į bolševikinį kelią“³⁷. Čia B. Raila turėjo omenyje kai kurių buvusių trečiafrontininkų iškilimą Lietuvos okupacijos metu, kai tuo tarpu jis, jau keletą metų priklausydamas tautininkams, skubėjo palikti Lietuvą ir persikėlė į Berlyną. Iš pirmo žvilgsnio toks B. Railos pasisakymas gana keistas. Būdamas „Trečiame fronte“ jis aktyviai pasisakęs už proletarinę literatūrą ir pan., o, pamatęs trečiafrontininkų, anot Broniaus Vaškelių, „kelius ir klystkelių“³⁸, jis kritiškai vertino savo paties jaunystėje skelbtas idėjas. Tada jam tebuvo vos devyniolika ir pasaulį matė kitokiomis spalvomis. Ar išties, kaip nurodė B. Raila, trečiafrontininkai suko į bolševikinį kelią?

Kaip rodo literatūros istoriko Viktoro Alekno darbas apie S. Nėrį, trečiafrontininkai studijavo žymių komunistų vadų raštus. V. Alekno knygoje nurodyta, kad 1931 m. lapkričio 25 d. buvo areštuotas V. Drazdauskas ir pas jį rasta įvairios inkriminuojančios medžiagos, laiškų, rašytų Drazdauskui, - daugiausia trečiafrontininkų: Railos, Cvirkos, Bačinskaitės ir kt. „Raila savo laiškuose mini, kad studijuoja Lenino raštus, taip pat minima ir Bačinskaitės (S. Nėries – aut.) laiškuose Lenino ir Markso raštų studijavimas“³⁹. Pagal tai matyti, kad pats B. Raila kryo į komunizmą. Apie tai liudija ir tas faktas, kad uždarius „Trečią frontą“ B. Raila, S. Nėris ieškojo santykių su komunistais ir pasisakė už aktyvią veiklą⁴⁰. Tačiau 1931 m. pabaigoje trečiafrontininkams nepavyko ne tik išplėsti, bet ir be trukdžių veikti. Trečiafrontininkai išsiskirstė, kiekvienas pasuko savo keliu. Apie B. Railos pasitraukimą iš trečiafrontininkų ir santykių su jais nutraukimą daugiau bus kalbama kitoje magistrinio darbo dalyje.

³⁶ Venclova T. *Vilties formos*, V., 1991, p. 306, 314.

³⁷ Raila B. *Kodėl antraip?* V., 1991, p. 146.

³⁸ Vaškelis B. Trečio fronto keliai ir klystkeliai, *Metmenys*, 1982, kn. 44, p. 62-87.

³⁹ Alekna V. *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, V., 1997, p. 30-31.

⁴⁰ *Ten pat.*

Kokia bendra B. Railos veikla „Trečiame fronte“? Kokie jo santykiai su kitais kolektyvo nariais? Kaip matyti iš B. Railos autobiografijos⁴¹, jis studijuodamas Kaune turėjo daug užsiėmimų humanitarinių mokslų fakultete. Tuo metu ten studijavo ir būsimų trečiafrontininkų branduolys. B. Raila iš pradžių artimai bendravo su „Trečio fronto“ redaktoriumi A. Venclova. H. Korsakienės teigimu, iš pradžių 1929 m. VDU studijuodamas B. Raila labai artimai sutarė su A. Venclova ir kitais literatais⁴². Tai turėjo ir nulemti jų tolimesnį likimą. Raila greta J. Šimkaus ir A. Venclovos priklausė „Trečio fronto“ redakciniai kolegijai. Tai rodo, kad jį kiti trečiafrontininkai vertino.

Iš viso „Trečiame fronte“ B. Raila, be poezijos, paskelbė keletą straipsnių, kuriuose aptariamos žurnalo gairės⁴³, jautriai savo stiliumi reagavo į trečiafrontininkų leidžiamo leidinio kritiką ir negailėjo aštraus žodžio pripažintiems lietuvių autoritetams. Ne kartą pažymėjo, kad lietuvių literatūroje iki jų leidžiamo žurnalo nieko teigiamo nebuvo.

Antrame numeryje jis teigė, kad leisdami „Trečio Fronto“ pirmąjį numerį, „mes žinijom žengtą žingsnį ant lietuviškos literatūros liūno“. Pabaigoje jis rašė, kad išeina naujoji, jaunoji literatūros karta. Karta, su kuria eina išvien ateities gyvenimas. „Karta, kuri išvien pasiryžo žygiuoti su darbo masėm. Karta, kurios literatūrinis kelias ne įkyrėjusi, žalingų miesčioniškai romantinė, net miesčioniškai „futuristinė“ menstracija, - bet aktyvizmas!“⁴⁴. Tai tarsi apeliuojama į vyresniąją kartą. Kitame numeryje B. Raila davė gana įžūloką atsaką žinomam autoritetui J. A. Herbačiauskui už tai, kad šis išdrįso kritikuoti „Trečią frontą“⁴⁵.

Apie visuomenės reakciją į „Trečią frontą“ gerai atspindėjo žymių lietuvių inteligentų pasisakymai trečiafrontininkų atžvilgiu. J. Tumas-Vaižgantas apie „Trečia frontą“ atsakė kritiškai: „manęs ir kitų buržujų „Tr. Fr.“ nesuproletarins. Taip ir literatūrinė kryptis man ne kryptis, tik tendencija Radžvilo (K. Korsako – aut.) rašto prasmėje: rašoma sau ir saviškiams –saviškai ir dėl to savotiškai. Sekti ja būtų kvaila, nes nenatūralu. Buržuazinė literatūra eis savi kryptimi“⁴⁶.

Apibendrinant B. Railos veiklą trečiafrontininkų gretose galima teigti, kad jis išsiskyrė savo aktyvumu ir buvo vienas iš tų, kurie siūlė trečiafrontininkus pasukti dar labiau kairės. Taigi, siūlė ideologinę kryptį žurnalui ir visam kolektyvui. Iš B. Railos darbų matyti

⁴¹ Raila B. Rašytojo autobiografija, *Knygnešys*, 1991, nr. 4, p. 12.

⁴² Korsakienė H. Žalio gluosnio užuoglaudoje (Antaną Venclovą prisimenant), *Pergalė*, 1980, nr. 9, p. 136-150.

⁴³ Raila B. Platyn. Kelios pastabos, *Trečias frontas*, nr. 1, 1930 sausis 21-23, priedas A. Ragaila. Jis pasisakė, kad jaunimas kuo aktyviau imtųsi darbo ir sektų Europos pavyzdžiu.

⁴⁴ Raila B. Kritikai iš literatūrinio liūno, *Ten pat*, nr. 2, 1930, balandis p. 32.

⁴⁵ Aristokratai, „meisteriai“, gizelia, salonai ir misticizmo smarvė [Atsakymas J. A. Herbačiauskui dėl jo kritikos {Trečio fronto“ atžvilgiu}], *Ten pat*, nr. 3, 1930 spalio p. 40-45.

⁴⁶ Ką jie atsakė, *Trečias frontas*, 1930, nr. 5, p. 24.

jaunatviškas radikalumas, savo pozicijų gynimas. Šiuo atveju „Trečio fronto“. Pats žurnalas sulaukė prieštaringo vertinimo.

II. Tautininkų gretose (1934-1940 m.):

1. Pasitraukimo iš trečiafrontininkų ir perėjimo pas tautininkus motyvai

1931 m. uždarius „Trečią frontą“, suiro vadinamasis trečiafrontininkų jaunųjų lietuvių kairiųjų literatų sanbūris. Tokia padėtis netenkino buvusių trečiafrontininkų. Jie ir toliau siekė aktyviai reikštis pirmiausia literatūroje. Didesnioji dalis trečiafrontininkų nuo savo kairiosios linijos nenutolo ir pradėjo bendradarbiauti kairiųjų spaudoje. Pavyzdžiui, vienas iš jų Kostas Korsakas aktyviai pradėjo bendradarbiauti (po kurio laiko ir tapo vienu iš redaktorių) Šiauliuose leidžiamame kairiųjų žurnale „Kultūra“, Jonas Šimkus įleido šaknis valstiečių liaudininkų dienraštyje „Lietuvos žinios“, Petras Cvirka daugiau rašinėjo į kairiųjų spaudą ir kt. Būdami gabūs trečiafrontininkai nesunkiai surado tolimesnę savo veiklos nišą. Bronys Raila, kuris jau buvo nemažai pasižymėjęs ne tik „Trečiame fronte“, bet ir 1930 m. išleidęs savo eilėraščių rinkinį „Barbaras rėkia“, be veiklos neliko, tačiau pasuko priešinga kryptimi nei jo buvę bendraminčiai.

B. Raila nuo kairiosios ideologijos „Trečio fronto“ – jaunųjų lietuvių literatų „maištininkų“ grupės - metėsi į priešingą pagal savo ideologiją valdžioje buvusią Lietuvių tautininkų sąjungą (LTS). Tačiau tai padarė ne iš karto ir, matyt, dėl to jam reikėjo labai pagalvoti ir apsispręsti. Apie perėjimo pas tautininkus motyvus jis autobiografijoje, išleistoje likus keliems metams iki jo mirties, aiškino taip: „Po šių jaunatviškų radikalių nuotaikos ieškojimų ir klaidžiojimų, daugelio skaudžių patyrimų ir nusivylimų lioviausio tikėjimo marksistinės ideologijos ir nuo 1933 m. ėmiau kultūriškai reikštis tautinės liberalinės krypties politiniuose, idėjiniuose judėjimuose, o po karo ir rezistenciniuose sąjūdžiuose. Nuo 1940 metų per likusius dešimtmečius formaliai nebesijungiau į jokių siauresnių vienos ar kitos politinės partijos rėmus“⁴⁷. Iš to matyti, kad B. Raila gerai apmąstęs pasirinko tautininkų sąjungą, kuria rėmėsi A. Smetonos autoritarinis valdymas. Savo veiklą „Trečiame fronte“ jis vertino skeptiškai ir ją aiškino kaip jaunatvišką ieškojimą bei savo klaidžiojimus. Tuometinė spauda pateikė kiek kitokį B. Railos pasitraukimą iš kairiųjų pas tautininkus. Nedidelėje žinutėje, patalpintoje valstiečių liaudininkų dienraštyje „Lietuvos žinios“ buvo pažymėta, kad „buvęs kairus socialdemokratas Br. Raila, dabar Algirdas Daumantas, jau įstojo į tautininkų

⁴⁷ Raila B. Rašytojo autobiografija, *Knygnešys*, 1991, nr. 4, p. 12.

sąj-gą ir priimtas VII-tos apylinkės nariu⁴⁸. Pagal šią žinią galima tiksliau nusakyti tikrą B. Railos perėjimo pas LTS laiką. Išėitų, kad jis su tautininkais suartėjo kiek anksčiau, o nuo 1934 m. gegužės į LTS ir įstojo, ir tapo pilnateisiu šios partijos nariu. Iš pateiktos žinutės taip pat ne visai aišku, ar B. Raila kada nors priklausė LSDP. Nei autobiografijoje, nei kur kitur, jis apie bet kokią savo priklausymą šiai kairiajai partijai visai neužsiminė. Tiesa, jis 1930 m. fragmentiškai rašė į socialdemokratų spaudą⁴⁹, tačiau sprendžiant iš jo publikacijų, jos lietuvių ne kairiųjų ideologiją, daugiau literatūrinius reikalus. Pavyzdžiui, tais pačiais metais jis teigiamai įvertino Antano Venclovos eilėraščių knygą⁵⁰. Kaip ir „Trečiame fronte“, taip ir LSDP spaudoje jis daugiausia pasirašinėjo slapyvarde „A. Ragaila“. Sprendžiant iš jo autobiografijos ir vengimo kalbėti apie savo veiklą LSDP, jis socialdemokratu greičiausiai iš viso nebuvo, o „Lietuvos žinios“ dėl patalpintos žinutės, matyt, B. Railą laikė socialdemokratu dėl jo bendradarbiavimo jų spaudoje, tačiau nepriklausymu šiai partijai.

Iš pateiktos B. Railos autobiografijos paaiškėjo dar kelios detalės. Viena, jis savo ankstesnės veiklos kairiųjų (turima omenyje trečiafrontininkai) nenorėjo prisiminti ir tai laikė savo jaunystės klaida. Kita, jis nepaaiškino konkrečios priežasties, kodėl nuėjo pas tautininkus ir tuo pačiu, kaip paaiškėjo vėliau, visam laikui nutraukė bet kokius kontaktus su buvusiais savo bičiuliais trečiafrontininkais, kuriuos B. Raila po kelių metų nuolat kritikuos už jų branduolio pasukimą į žalingąją kairę, į Sovietų Sąjungos pusę. Po Antrojo pasaulinio karo jis gausiuose atsiminimuose nors ir kalbėjo apie juos, tačiau savo aiškių motyvų pereinant į kitą pusę taip ir neatskleidė⁵¹. Kokia tikroji B. Railos pasitraukimo iš trečiafrontininkų ir priešiško jiemis priežastis?

Atsakymą duoda 1932 m. gruodžio 30 d. paties B. Railos rašytas laiškas vienam iš uždraustojo žurnalo „Trečias frontas“ šulų Kaziui Borutai. Reikia pažymėti, kad laiško pabaigoje autorius pažymėjo, kad jis nori, jog informacija būtų „konfidenciali“, niekas apie ją nežinotų. Iš laiško turinio matyti, kokiomis nuotaikomis jis gyveno ir pateikė iki šiol istoriografijoje nežinomų naujų faktų apie jo paties menkai nušviestą gyvenimo periodą. Iš pradžių B. Raila K. Borutai trumpai paaiškino savo kilmę ir aptarė savo ideologiją, taip apeliuodamas į kitus buvusius trečiafrontininkus. Šis laiškas vertas išsamesnio aptarimo. B. Railos teigimu, „Lietuvos sąlygomis“ jis buvo stambiosios kaimo buržuazijos atstovas – „tikro gana sotaus buožės sūnus. Normaliai galvojant ir mano visos ateities pozicijos turėjo

⁴⁸ Raila jau įstojo į tautininkų partiją, *Lietuvos žinios*, 1934 05 03, p. 7.

⁴⁹ Ragaila A. (Raila B.) Raila B. Lietuva – skersai, išilgai, *Socialdemokratas*, 1930 07 31, p. 3.

⁵⁰ Ragaila A. Apie A. Venclovos eil. knygą, *Socialdemokratas*, 1930 11 22, p. 3.

⁵¹ Raila B. *Kodėl antraip?* V., 1991, p. 46-79. Knygos ištisa dalis paskirta S. Nėriai ir jos veiklai „Trečiame fronte“, o apie savo pasitraukimą ir santykių su ja nutraukimą užsimena tik trumpai.

būti buožiškos ir stambiai buržuaziškos. Bet per gyvenimo stebėjimą, daugiausia per mokslą, aš priėjau prie socializmo (...) Dėl šitos savo ideologijos aš ir ekonomiškai pradėjau silpnėti (natūralu!), bet už tai buvau laimingas, kad pagaliau galėsiu susijungti su revoliuciniu proletariatu kovai už jo išlaisvinimą ir t. t. Manau, Tamsta patikėsi, kad prie to veržiaus ne karjerą padaryti norėdamas, kaip rašė „Priekale“ Kapsukas (..) Tamsta, rodos, žinoma, kad iš mano pusės daug padaryta, kad savo tikslą pasiekčiau“⁵². Iš to matyti, kad jis iš pradžių tikėjo socializmu ir siekė kovoti už proletariato pergalę ir geresnį gyvenimą. Tačiau, kaip matyti iš tolimesnio laiško teksto, jo optimizmui nebuvo lemta išsipildyti ir, visų pirma pasakytina apie komunistų vadų Vinco Kapsuko ir Zigmo Angariečio nuolatinę kritiką Maskvoje leidžiamame komunistų žurnale „Priekalas“⁵³. Laiške K. Borutai jis pažymėjo, kad „Priekalas“ „ne tik išpylė pamazgas ant mūsų ir mano galvos, per maža... Jis – koliojo, provokavo, išmislinėjo, rodos didžiausias malonumas buvo padaryti iš mūsų ir proletariato priešais. Jis prisipyręs ieškojo priešų, nors kai kas man aiškino, kad jis čia tik parodė, kaip neturi protingos taktikos ir kad per kvailumą nemokėjo išnaudoti savo ir proletariato naudai susidariusių palankių aplinkybių ir resursų. Kai galiausiai iš viso to „pjaustymosi“ praslinko metai ir kai aš gavau daug naujų ir daug svarbesnių patyrimų ir įsitikinimų, aš supratau, kad jau pasidarė juokinga kvailai staipytis“⁵⁴. Pagal B. Railą išeity, kad patys komunistai bekritikuodami trečiafrontininkus pasielgė labai neprotingai ir juos, pirmiausia patį B. Railą, atsuko prieš ir jis dėsningai tapo komunistų ir proletariato priešu. Iš jo žemiau pateikto fragmento matyti ir nauja paties B. Railos asmenybės savybė – jis nemėgo būti kritikuojamas, žeminamas, dėl ko jis „neteko pusiausvyros“. Pažymėdamas, kad dėl suprantamų priežasčių jis negali atskleisti kitų naujų detalių ir paaiškinti savo veiksmų (kaip ir pasitraukimą iš trečiafrontininkų), nurodė: „Reikia tylėt juk dėl daug ko! Provokuojamas ir metus su viršum visaip morališkai erzinamas ir kiršinamas, aš, prisipažinsiu, gal ir netekau pusiausvyros ir tyčia parašiau provokacinį straipsniuką, pereitą vasarą „Bangom“⁵⁵. Ir tad buvo labai gerai. Bematant paaiškėjo visa armatūra, kuri jau gana seniai buvo pasiruošusi prieš mane. Aš padariau, žinoma, baisiai „griešnai“, bet už tat viskas paaiškėjo. Paaiškėjo, kad toks tipas kaip aš, nelabai pageidaujamas, jei jis nesiruošė nė vienam iš čia ir iš „tenai“ ranką laižyti. Ir kai po greito įvykio su Cvirka paaiškėjo, kad dargi dviejų moralių esama, man, žinoma, ten

⁵² Raila B. Laiškas K. Borutai 1932 12 30, *Vilniaus universiteto biblioteka rankraščių skyrius (VUB RS)* F. 11-46, l. 1.

⁵³ Kapsukas V. Trečiafrontininkų žingsnis atgal, o ne pirmyn. *Priekalas*. 1931, nr. 6, p. 229.

⁵⁴ Raila B. Laiškas K. Borutai 1932 12 30... l. 1.

⁵⁵ Šio leidinio bibliotekose neteko rasti. Bet sprendžiant iš B. Railos laiško tono, jis ypatingas buvo tuo, kad nepriklausė kairiųjų srovei ir tai negalėjo jam atleisti komunistai, kurie siekė, kad trečiafrontininkai rašytų tik kairiųjų spaudoje ir visai nebendradarbiautų priešiškos ideologijos spaudoje.

nebebuvu kas veikti. Rodos turėtų būti aišku⁵⁶. Konkrečiai, kaip matyti, įvykusio konflikto su P.Cvirka nepavyko sužinoti nei iš aptariamo laiško teksto, nei iš kitų šaltinių.

Aptaręs savo jau daugiau kaip metus besitęsiančią sunkią padėtį, B. Raila tuo pačiu džiaugėsi, kad susidariusi padėtis tarsi „atrišo rankas“ ir jis pasiryžęs aktyviai veikti, daugiau netylėti. Pripažino, kad jis „iš vienos pusės buvo išmestas, iš kitos pusės pats atsidūrė už bortų“ ir tam tikra prasme turėjo „laisvas rankas“ (turimas omenyje jo parašytas straipsnis „Bangose“ – aut.) Nes jis buvo vadinamas „fašistu“ (...) „aš atsisakau nuo savo socialistinės praeities. Nuoširdžiai prašau nepamiršti rašant tik vieno momento, kad juk niekad neatsisakiau, bet man atsakyta. Aš, kaip buržuazinės visuomenės narys turėjau aukštų tikslų nešamas pereiti pas proletariatą – mano buvo su kaupu parodyta, kad jie mieliau nori mane matyti jo priešu. Kai aš nutariau nuo visko susilaikyti, kai neslėpiau savo didelio nepasitenkinimo tuo, kas įvyko, mane pradėjo net dirginti, kad tik greičiau būčiau priešu, kad tik ką nors veikčiau“ (pabr. – aut). B. Raila pažymėjo, kad jie pradėjo dar labiau skleisti įvairius gandus apie jį. Iš tolimesnio teksto matyti, kad daugiau negalėjęs tylėti ir siekęs savo kritikams atsakyti⁵⁷. Kaip parodė laiško pabaiga, jis neturėjo kur pasisakyti, o tylėti, sprendžiant iš jo paties žodžių, jis negalėjo: „Po jau įvykusio fakto jis pažymėjo, kad „ir kadangi aš negaliu amžinai tylėti ir nieko nerašyti, aš manau dargi netrukus vėl pradėti griebtis literatūros. Ir esant tokiai nuotaikai ir tokiom sąlygom, aš žinoma, parašysiu tik tokių dalykų, kurie Tamstai, kaip ramiam teisėjui, ir taip pat kitiems (jų tarpe, žinoma, ir Cvirkai!) duos naujų faktų, kad aš tikrai išspardavinėju „savo dūšios likučius“. Nieko nerašau jau pusantrų metų, bet toliau turbūt negalėsiu nerašyti. – Ir tai praeina geriausi mano jaunystės metai, kuriais aš norėjau daug duoti ir kasdien viską dirbti tik ramia sąžine!...“⁵⁸. Pagal tai išeitų, kad jis tylėjo beveik pusantrus metus ir dabar ryžosi daugiau taip nesielgti. Iš laiško pabaigos galima spręsti, kad B. Raila tuo metu aršiai nesutarė su trečiafrontininkais ir jie kartu susitikę jau ir nesisveikindavo (ypač nesutarė su P. Cvirka). Laiško pabaigoje dar kartą priminė savo sunkią padėtį, kad jis neturi kur „pasisakyti ir disputuoti, nei pasisakyti“, kartu savo laišką įvardijo kaip grynai konfidencialų užbaigė šiais žodžiais: „Šiuo momentu, kai aš niekur negaliu ir pagaliau net nenoru pasisakyti, ši pasisakymo forma liko man vienintelė. Prašau nepanaudoti jos pikta“⁵⁹.

Iš aklavietės išeiti galėjo padėti priimti nauji ryžtingi sprendimai. Vienas iš pasirinkimo kelių buvo perėjimas į LTS. Kaip tik 1932 m. pabaigoje B. Raila pradėjo dirbti

⁵⁶ Raila. B. Laiškas K. Borutai 1932 12 30, *Ten pat.* 1. 2.

⁵⁷ *Ten pat.* 1. 2.

⁵⁸ *Ten pat.*

⁵⁹ *Ten pat.*

valstybiniame radiofone. Taigi jis, nesutardamas su trečiafrontininkais, ilgai smerkiamas LKP bei buvusių savo draugų, pasirinko darbą valstybiniame radiofone, kas garantavo jam valdininko atlyginimą ir jis galėjo kilti karjeros laiptais. Laiškas patvirtino įvykusį faktą, kad B. Raila jau 1932 m. pabaigoje buvo nutraukęs visus santykius su trečiafrontininkais ir „kaire“ bei pasuko LTS link. Gautas darbas radiofone B. Railą su valdžioje esančiais tautininkais turėjo dar labiau suartinti. Taip ir atsitiko. Nuo 1934 m. jis pradėjo aktyviai reikštis tautininkų spaudoje ir per trumpą laiką, kaip matyti iš kitų magistrinio darbo dalių, jis ketvirtajame dešimtmetyje tapo vienu iš didžiausių tautininkų ideologų bei buvusių trečiafrontininkų ir kartu su jais veikiančių kritiku.

2. Buvusių trečiafrontininkų ir kairiųjų priešininkas

B. Raila savo gyvenimo pabaigoje rašytoje autobiografijoje nemažai vietos skyrė ir rašytojo Vinco Krėvės-Mickevičius redaguojamam žurnalui „Literatūra“, kuris pasirodė 1936 m. rudenį. Žurnalą leido Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) leidykla „Universitas“, ir jame rašė kai kurie buvę trečiafrontininkai, su kuriais prieš keletą metų B. Raila nutraukė santykius. Autobiografijoje apie savo veiklą jis rašė: „Antrasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis buvo labai kuklus mano įvadas į grožinę ir literatūrinę kritiką. Tik 1936-1937 m., kai Kaune pasirodė Vinco Krėvės oficialiai redaguojamas, bet kairiųjų literatų ir raudonojo pagrindžio diriguojamas žurnalas „Literatūra“, kuriame aiškiai pajutau toli siekiančias, tik kiek gudriau užmaskuotas trečiafrontininkų kultūrbolševizmo ištakas, kuri laiką grįžau prie literatūrinių temų – ryžausi giliau paanalizuoti proklamuojamų „liaudies frontų“ tikslus ir tam tikrą pavojų mūsų kultūros raidai. Dėl to iškilo polemika, kuri staiga tapo aštri, konvulsinga ir pikta. Šiose grumtynėse aš nenusileidau ir nenutilau, buvau kone vienišas kareivis. Vis dėlto valdžia žurnalo leidimą sustabdė, o redaktorius V. Krėvė nebebuvo patvirtintas Humanitarinių mokslų fakulteto dekanu. Kaip ir anuomet rašiau, gal be reikalo. Būtų buvę išmintingiau leisti ir toliau rutuliotis toms ne tiek literatūrinėms, kiek ideologiškai politinėms argumentų grumtynėms“⁶⁰. B. Raila iki savo gyvenimo pabaigos buvo įsitikinęs, kad V. Krėvės redaguojamas žurnalas buvo LKP remiamas iš pagrindžio, skelbė kultūrbolševizmą ir šios nuostatos laikėsi iki savo gyvenimo pabaigos.

Iki šiol istoriografijoje, visų pirma sovietinėje, yra nemažai dėmesio susilaukęs „Literatūros“ žurnalas, kuriame aktyviai reiškęsi buvę B. Railos bendraminčiai: K. Korsakas,

⁶⁰ Raila B. Rašytojo autobiografija, *Knygnešys*, 1991, nr. 4, p. 12.

A. Venclova, P. Cvirka, S. Nėris ir kt. Sovietmečiu išleistuose autorių darbuose pažymėta, kad pasirodžius šio leidinio dviem numeriams, trečiasis Lietuvos saugumo buvo sustabdytas, o „Literatūros“ leidimas buvo uždraustas, plačiau buvo aptarti pagrindiniai šio žurnalo bendradarbiai, o B. Raila tik pavadintas „fašistu“⁶¹. Tokia etiketė jam taikyta per visą sovietmetį dėl jo priklausymo LTS, ir vestos aštrios kritikos „Literatūros“ atžvilgiu. Ši polemika ir jos vertinimas atskiro tyrimo nesulaukė, išskyrus kai kurios B. Railos pastabos dėl VDU leisto žurnalo ideologijos – taip vadinamo kultūrbolševizmo,⁶² tačiau atskirai nėra aptartos B. Railos mintys, kas paskatino jį žengti tokį žingsnį ir kiek jis buvo teisus.

Žurnalas „Literatūra“ savo turiniu ir bendradarbiais buvo netradicinis. Jo bendradarbius ir atsiradimo aplinkybes, „Literatūros“ specifiką užfiksavo VSD 1936 m. liepos 28 d. viename iš savo biuletenių. Skyrelyje „Literatūros“ žurnalo šaknys“ sakoma, kad šių metų birželio mėnesį Kaune pasirodė naujas meno ir kultūros žurnalas „Literatūra“. Šio žurnalo turinys ir idėjos atpasakotos „Vaire“ 7–8 nr., 833–841 psl. Čia norima trumpai nušviesti to žurnalo atsiradimo žymes: 1935 metų pabaigoje ir šių metų pradžioje LKP CK pakartotinai siuntinėjo savo sekretariatui Kaune instrukcijas, kad lietuvių visuomenėje surastų žinomesnių asmenų, kurie artimi komunistų partijai ir sutiktų leisti kairiosios pakraipos literatūrinį žurnalą. Instrukcijose buvo nurodyta, kad šis žurnalas neturįs būti grynai komunistinis. Jo straipsniai turį būti parinkti ir taip suredaguoti, kad skaitytojams nejučiomis būtų iškiepytos komunistinės mintys. Tuo būdu žurnalą busią galima leisti legaliai ir per jį praktiškiau auklėti lietuvių inteligentiją komunizmo dvasioje. „Kiek vėliau iš komunistų partijos gauta patikimų žinių, kad žurnalas busią išleistas ir kad jo redaktorium busią prof. V. Krėvė–Mickevičius.

Ir iš tikrųjų, pirmojo „Literatūros“ numerio turinys yra grynai marksistinis, visiškai atitinkąs LKP CK instrukcijų reikalavimus. Tarp „Literatūros“ bendradarbių yra žinomas komunistas Juozas Banaitis, marksistai Antanas Venclova, Petras Cvirka, K. Korsakas ir kiti kairieji. Todėl iš viso to atrodo, kad „Literatūra“ bus komunistų padaras. Galimas dalykas, kad leidėjai apie tai ir patys nežino, o tik du ar trys redakcinės komisijos nariai“⁶³. Taigi

⁶¹ Kovoje už pažangiąją lietuvių literatūrą, *Literatūra ir kalba*, V., 1978, t. XV. Šios knygos pabaigoje įdėta gausi tekste nurodytų kairiųjų periodinių bibliografinė rodyklė; Meškauskienė M. LKP teikė inteligentijos jėgas, *Komunistas*, 1966, nr. 10, p. 66–71. To paties. *Ateities viltys*. V., 1978; Gudaitis L. *Plunksna ir ugnimi*. V., 1974, p. 66–71.

⁶² Tamošaitis M. Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: „penktosios kolonos“ telkimo pradžia, *Parlamento studijos*, 2005, nr. 3, p. 52-76; To paties. Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: legalios galimybės sovietinei propagandai skleisti. *Parlamento studijos*, 2005, nr. 4, p. 90-124.

⁶³ Valstybės Saugumo Departamento biuletenis nr. 198, Kaunas 1936 07 28, LCVA. F. 378, ap. 10, b. 88a II t. I. 164.

Lietuvos saugumui ir jo įvardintam tautininkų „Vairo“ žurnalui kai kurie „Literatūros“ niuansai buvo žinomi.

Tokio žurnalo atsiradimą nulėmė tuo metu Europoje kilusios didžiosios ekonominės pasaulinės krizės padariniai (prasidėjusios kapitalizmo krizė), A. Hitlerio įsitvirtinimas Vokietijoje ir jo vedamoji šovinistinė politika kitų valstybių atžvilgiu, Sovietų Sąjungos tariamas pacifizmas ir vedamoji propaganda, kurios dėka atsirado sovietų simpatikų (vyko nemažos dalies Europos gyventojų kairėjimas), kas paskatino ir dalies Lietuvos inteligentijos kairėjimą⁶⁴. Žurnalo pagrindinius straipsnius rašė buvę trečiafrontininkai, save tuo metu įvardiję „pažangiaisiais“ rašytojais, o jų toną gerai nusako kritiniai pasisakymai. Pagrįstai į internacionalinį „Literatūros“ turinį ir autorius pirmieji suskubo reaguoti tautininkai, siekę sukurti tautišką kultūrą⁶⁵. Daugiausia „Literatūrą“ kritikavo Vytautas Alantas - officiozo „Lietuvos aidas“ redaktorius, Izidorius Tamošaitis - „Vairo“ redaktorius ir Bronys Raila.

V. Alantas 1936 m. liepos pradžioje, vertindamas pirmąjį „Literatūros“ numerį, nurodė, kad labai gražus dalykas rūpintis neturtingaisiais ir nuskriaustaisiais, bet nesąmonė prasideda nuo to momento, kai vienas luomas imamas apoteozuoti, o prieš kitus skelbiama neapykanta. „Tai yra ne kas kitas, kaip marksizmas ar komunizmas – ne svarbu“. Jo teigimu, žurnalas pasaulį mato dviejų spalvų. Viena iš jų tik teigiama, o kita – tik neigiama. V. Alanto teigimu, naujo leidinio toną duoda P. Cvirkos straipsnis „Mano kaimas“. Esą jo, kaip galų gale ir kitų „pažangiųjų“ rašytojų, socialistinė pasaulėžiūra suprastinta iki paskutinio kraštutinumo. „Žmogus su katiloku“ jam biurokratas, tinginys, baltarankis savanaudis, kažin koks nepraustaburnis, per dėdės protekciją patekęs į „biurokrato“ kėdę, o naujakuris sąžiningas, sąmojingas, trokštąs šviesos, žodžiu, žmogus be „katiloko“ siektinas idealas. (...) pasidaryti „pažangiuoju“ rašytoju nėra jau toks sunkus dalykas. Niekink „žmogų su katiloku“, t. y. inteligentą, garbink naujakurį ir nieko nematyk, kas dedasi už jo gryčios, ir būsi „pažangus“! Analogiškai įvertintas ir J. Korsako-Radžvilo straipsnis „Dėl kokybės ir idėjiškumo“. V. Alantas padarė išvadą, kad „pažangiesiems“ rašytojams gyvenimo tikrovė – vieno luomo interesai ir neapykanta arba panieka visiems kitiems. Pabaigoje officiozo redaktorius neigiamai vertino visą žurnalą „Literatūra“. Jo teigimu, leidinio bendradarbiai žiūri į Lietuvą ir jos ateitį pro marksizmo prizmę, kuri mums svetima. „Vadinasi, mūsų tautiniame mokslo židinyje susisuko lizdą marksistinių tendencijų rašytojai. „Universitas“ buvo žinomas, kaip klasikų leidėjas, o dabar, matyti, „persiorientavo“. Niekas nedraudžia mūsų rašytojams ieškoti įkvėpimo vienoje ar kitoje doktrinoje, bet daugiau kaip keista, kai

⁶⁴ Išsamiau: Tamošaitis M. *Min. veik.*

⁶⁵ Mačiulis D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais*, V., 2005, p. 276-180.

universiteto sienose randa palankų prieglobstį tokios tendencijos, kurios griežtai prieštarauja valstybinei ir tautinei linijai ir bendrai tai dvasiai, kuri brangi kiekvienam lietuviui, neužsikrėtusiam atneštinėmis įtakomis⁶⁶. Priešingai nei V. Alantas, B. Raila pirmąjį „Literatūros“ numerį, kaip jau VSD biuletenis paminėjo, plačiai nušvietė naujo žurnalo bendradarbius ir jų straipsnių turinį, tačiau vengė daryti konkrečias išvadas.

1936 m. rugsėjį pasirodęs antrasis „Literatūros“ numeris vėl beveik niekuo nesiskyrė nuo pirmojo. Jame taip pat buvo patalpintas redaktoriaus V. Krėvės straipsnis „Mūsų draugams“⁶⁷, kuriame jis negailėjo aštrios kritikos tautininkams, neigiamai vertinančius V. Krėvės redaguojamo žurnalo „Literatūra“ pirmąjį numerį. Į tai atsakydamas V. Alantas teigė, kad „literatūrininkai dairosi įkvėpimo savo ideologijai ne Lietuvos žemėje, bet kažin kur už jos ribų. Kad jie nekreiptų dėmesio į mūsų gyvenimą, žinoma, to negalima pasakyti, - jie tą gyvenimą vaizduoja jų neigiamos pusės, kaip ir pridera „pažangiesiems“, t. y. kairiesiems rašytojams – tačiau jie į lietuvišką tikrovę žiūri pro tą pačią „pasiskolintą ideologiją, kuri su mūsų gyvenimu nieko bendro neturi arba turi labai mažai. Literatūrininkų ideologijos tėvai M. Gorkis, Romainas Rollandas, ir k. (ypač iš visų plyšių kyšo Marksas) (...) literatūrininkų skelbiama ideologija maitinasi tarptautiniais šūkais; tarptautinis principas jiems yra ne pagrindas, bet greičiau kliūtis tarptautiniam solidarumui siekti. (...) Kai į tautinį klausimą imama žiūrėti nuo Markso pjedestalo, tai tauta pasidaro nebe tikslas, bet priemonė kitam tikslui siekti. Savaiame suprantama, kad kuriant valstybę tautiniais pagrindais, tokia pažiūra negali būti priimtina“⁶⁸. Analogiškos nuostatos laikėsi Izidorius Tamošaitis⁶⁹.

Dar neseniai studijavęs VDU ir atlikęs karinę tarnybą, B. Raila, prisidengęs slapyvardžiu „Antanas Valkiniškis“ keletą mėnesių pradėjo polemizuoti su buvusiu dėstytoju, profesoriumi ir visoje Lietuvoje žinomu rašytoju, „Literatūros“ redaktoriumi V. Krėve-Mickevičiumi. Tarp buvusio studento ir dėstytojo vyko atvira konfrontacija ir dideli nesutarimai. V. Krėvės redaguojamas žurnalas „Literatūra“ buvo įvardintas kaip kultūrbolševikinis ir jos redaktoriui bei kitiems žurnalo talkininkams buvo prikišta, kad jie per literatūrą bando skiepyti akademinę visuomenę komunizmui. B. Raila apgailestavo, kad redaktoriaus V. Krėvė nei vieno kritikos fakto nesugebėjo sugriauti, be to, greta B. Raila nurodė daugelį argumentų. Vienas jų, tas, kad „savo „informacijose“ žurnalas suteikė visas pirmenybes komunistams, marksistams ar mažiausiai kairiesiems liberalams, kad savo programiniuose straipsniuose atstovavo marksizmo ideologiją bei kultūrinį bolševizmą, tai yra

⁶⁶ Alantas V. Kova su „katiloku“, *Lietuvos aidas*, 1936 07 04, p. 5

⁶⁷ Krėvė V. „Mūsų draugams“, *Literatūra*, 1936. nr. 2, p. 7.

⁶⁸ Alantas V. Importuota ideologija, *Lietuvos aidas*, 1936 10 03, p. 5

⁶⁹ Tamošaitis I. Rekošetas, *Vairas*, 1936, nr. 10, p. 204–205.

taip aišku, kad ir ginčytis dėl to būtų tik naivumo demonstravimas“. B. Raila negailėjo kritikos ir kitiems „Literatūros“ bendradarbiams, buvusiems savo artimiems bičiuliams trečiafrontininkams A. Venclovai, S. Nėriai, K. Korsakui ir panašiai. Reaguodamas į antrąjį ir paskutinįjį „Literatūros“ numerį, kritiką B. Raila pažymėjo, kad šis numeris kiek pakeitė savo taktiką ir naujausiame numeryje daugiau puolami Lietuvos literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo įvairūs reiškiniai, „ne kartą su tam tikra panieka minimas „Lietuvos aido“ vardas“. Taip pat pažymėjo, kad išskyrus P. Cvirkos straipsnį, jau mažiau tų komunistinių proklamacijų ir informacijų⁷⁰.

Antrame savo kritiniame straipsnyje B. Raila negailėjo kritikos pačiam V. Krėvei. Tonas buvo labai aštrus ir B. Raila, nepaisydamas savo jauno amžiaus, nepabijėjo V. Krėvę kaltinti komunizmo idėjų platinimu VDU. Jis, reaguodamas į V. Krėvės piktą straipsnį „Mūsų draugams“, analogišką davė atkirtį. Raila tuo net mėgavosi, kad profesorių jis išvedė iš kantrybės: „Man asmeniškai tenka pripažinti, kad jaučiau malonumo konstatavęs faktą, jog vienu atžvilgiu turiu su V. Krėve charakterio panašumą: savo recenzijoje aš pasakiau, kad nieko tokio šiais laikais nebūna pasaulyje, kas stebintų, taigi nestebina ir V. Krėvės trečiafrontiškieji žygiai, vadinasi, vadinasi, ir tai, kad iš universiteto profesorių su kelių „aktyvistų“ pagalba pradėtas skleisti kultūrbolševizmas“⁷¹. Tarp jų vyko aštrios ir piktos diskusijos.

V. Krėvė buvo pasipiktinęs B. Raila ir savo atsakyme neigiamai vertino kritiką. Railą pavadino „persimetėliu“, tam turėjo įtakos B. Railos perėjimas dirbti pas tautininkus, apleidus trečiafrontininkų gretas. B. Raila „neliko skolingas“ ir tokiu pačiu tonu atkirto V. Krėvei, nurodydamas jo paties vienos tvirtos ideologijos neturėjimą. B. Raila pažymėjo, kad 1926 m. minint V. Krėvės rašytojo 20 metų jubiliejų, laikraštyje buvo nurodyta, jog V. Krėvė trečiojo dešimtmečio viduryje priklausė tautininkams ir buvo tautininkų sąjungos pirmininkas, kiek anksčiau jis priklausė Baku mieste Azerbaidžane socialistams revoliucionieriams (eserams). B. Raila šiuos faktus iškėlęs į viešumą pažymėjo „Literatūros“ redaktoriaus ideologinį nenuoseklumą. Tai turėdamas omenyje B. Raila straipsnio pabaigoje negailėjo kritikos V. Krėvės atžvilgiu: „1936 m. birželio mėn. išeina „Literatūros“ žurnalas, kurio šefas yra tas pats V. Krėvė-Mickevičius. Redaktorius būtų įžeidžiamas, jeigu neturėdami jokių duomenų kalbėtume apie ideologinį plyšį tarp jo ir bendradarbių ar bendrosios žurnalo ideologinės linijos. (...) Vadinasi, galima konstatuoti šį kartą jau trečia faktą: *vėliausiai 1936 m. metų birželio mėnesį V. Krėvė Mickevičius atsimetė nuo Lietuvių Tautininkų Sąjungos ir*

⁷⁰ Valkiniškis A. (Raila B.). Lietuviškojo kultūrbolševizmo išdidumas, *Vairas*, 1936, nr. 10, p. 205–211

⁷¹ *Ten pat.* p. 207.

persivertė... - ? Atsižvelgiant į jo išsisukinėjimus „Lit-roj“ 2 num., tuo pačiu sunku pasakyti, kur vėl V. Krėvė Mickevičius persimes“ (originale išskirtas kitas šriftas – aut.)⁷² Pabaigoje pažymėjo, kad šiuo kartu jau pasirodė, kad lietuviško kultūrbolševizmo išdidumo klausimas yra išsemtas ir prie jo nereikės grįžti.

Kaip parodė netolima ateitis, po Lietuvos okupacijos, tarp B. Railos ir V. Krėvės dėl „Literatūros“ vėl užvirė atvira diskusija. Po Antrojo pasaulinio karo Prancūzijoje gyvendamas B. Raila JAV lietuvių laikraštyje „Vienybė“ paskelbė ištisą seriją straipsnių „Vincio Krėvės tragedija“, kur jis beveik 150 psl. knygelėje itin neigiamai vertino V. Krėvės politinę veiklą ir ją pavadino tragedija. B. Raila tuo metu gyveno Prancūzijoje, kur griežtai buvo teisiami su naciais kolaboravę prancūzai, analogiškai jis siūlė nubausti V. Krėvę dėl pastarojo neigiamos veiklos ketvirtame dešimtmetyje ir okupacijos pradžioje. Tiesa, vėlesniuose darbuose, o ypač mirus V. Krėvei, jis kiek atlaidžiau vertino V. Krėvės veiksmus ir netgi gynė jį prieš Sovietinėje Lietuvoje kai kurių autorių siekį V. Krėvę pasisavinti ir nurodyti jo nuopelnus dengiant komunistus VDU ir leidžiant jau ne kartą minėtą žurnalą „Literatūra“⁷³.

Žiūrint iš laiko perspektyvos, galima teigti, kad B. Raila neklydo dėl V. Krėvės ir kitų VDU Humanitarinių mokslų fakulteto profesorių, jų propagavimo kultūrbolševizmo Lietuvoje, taip pat ir galimus santykius su LKP. Naujausi faktai atskleidė, kad V. Krėvė ir kiti „Literatūros“ darbuotojai slėpė komunistų pogrindį. Kaip svarbų faktą užtektų paminėti tai, kad žurnalo „Literatūra“ finansinius ir administracinius reikalus tvarkė komunistė Michalina Navikaitė-Meškauskienė⁷⁴. Pagrįstai tautininkų žurnale „Vairas“ Valentinas Gustainis rašė, kad „jei nebus sudarytas aiškus *bendras frontas prieš komunizmo sėklą*, (orig. kitas kursyvas – aut.)tai ką gali žinoti, kas iš tos sėklos per keletą metų gali išaugti“⁷⁵. B. Railos ir V. Gustainio raginimai beveik nebuvo išgirsti. Nors „Literatūra“ buvo uždaryta, tačiau 1940 m. Sovietų okupacija parodė, anot V. Gustainio, „komunizmo sėklos“ subrendusius vaisius.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad B. Raila kritiškai vertino ir kitą ne mažiau pavojingą lietuviškam tautiškumui, buvusio trečiafrontininko ir „Literatūros“ bendradarbio K. Korsako 1936 m. išleistą VDU leidyklos „Universitas“ knygą „Kritika“. Ši B. Railai sukėlė dar didesnę įtarimą, nes išleistoji knyga buvo tarsi priskiriama prie akademinų leidinių, o juk tai, jo

⁷² *Ten pat.* p. 210-211.

⁷³ Tamošaitis M. Apie V. Krėvės–Mickevičiaus politinės veiklos vertinimą JAV lietuvių spaudoje (1945-1954 m.), *Kultūros barai*, 2002, nr. 10, p. 68–74.

⁷⁴ Tamošaitis M. Kultūrbolševizmas XX a. ketvirtojo dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: legalios galimybės sovietinei propagandai skleisti, *Parlamento studijos*, 2005, nr. 4, p. 90-124.

⁷⁵ Gustainis V. Frontu prieš komunizmą, *Vairas*, 1936, nr. 12, p. 373.

teigimu, ne bet kokia kritika, o „marksistinė kritika“⁷⁶. B. Raila savo straipsnyje, be kritikos, dar pacitavo 1934 m. priimtą tautininkų sąjungos programą ir pažymėjo, kad sąjunga siekia „žadinti tautos kultūrinę kūrybą ir ją remti“. Tai buvo apeliuojama į tai, kas tuo metu vyko VDU. Iš to galima spręsti, kad šioje aukštojoje mokykloje buvo skatinamos komunistinės idėjos. B. Raila per trumpą laiką nuolat rašė tautininkų spaudoje ir greta Vytauto Alanto, Izidoriaus Tamošaičio ir kitų buvo vienas iš tautininkų ideologų ir atstovavo jaunajai tautininkų kartai, kuri ėmė vis labiau ėmė radikalėti. Polemika prieš buvusius trečiafrontininkus ir „Literatūros“ redaktorių V. Krėvę parodė, kad B. Raila, matyt, ne tik kovojo prieš literatūrinį keliu plintantį kultūrbolševizmą, bet ir prieš asmeninius priešais tapusius trečiafrontininkus.

3. Vienas tautininkų ideologų:

a. Požiūris į Lietuvos ir Europos valstybių politines santvarkas

Po 1926 m. perversmo Lietuvoje įsigalėjęs A. Smetonos autoritarinis valdymas iš esmės kritikavo ir neigė liberaliąją demokratiją, kurios pagrindinis akcentas buvo parlamentinis valstybės modelis. Daugumoje Europos valstybių XX a. ketvirtajame dešimtmetyje dominavo panašus požiūris. Po Pirmojo pasaulinio karo įvestas griežtai parlamentinis valdymo tipas Rytų ir Centrinės Europos valstybėse savo egzistavimo egzaminu tarpukariu nesugebėjo išlaikyti. Tam įtakos turėjo tiek vidinės, tiek išorinės priežastys. Viena vertus, parlamentarizmą diskreditavo naujai susikūrusių valstybių demokratijos, politinės kultūros ir apskritai valstybingumo tradicijų neturėjimas, kita vertus, 1929 m. didžioji pasaulinė ekonominė krizė leido išpopuliarėti įvairaus atspalvio diktatūroms, kurioms pavyko tikrais ir tariamais laimėjimais, ieškant išeities iš krizės, suduoti vieną didžiausių smūgių demokratijai, liberalizmui ir kapitalizmui*. Pastaroji priežastis ypač mažino demokratijos simpatikų skaičių net daugelio Europos intelektualų aplinkoje. Tačiau didžioji dalis intelektualų paprastai tik žavėdavosi totalitaristinių valstybių pasiekimais, o konkrečios valstybės santvarkos formos akiai kopijuoti nesiekė. A. Smetona nebuvo išimtis. Kritikuodamas parlamentarizmą ir partiškumą jis mėgdavo pabrėžti, kad: „aklai sekti

⁷⁶ Valkiniškis A. (Raila B.) Sielvartai dėl „realių sumanymų“ ir literatūros kritikos. *Vairas*, 1936, nr. 12, p. 450.

* Pavyzdžiui Sovietų Sąjunga didžiosios krizės metu sugebėjo net tris kartus padidinti pramonės apimtį (1927-1940 m), nacistinė Vokietija 1933-1938 m. laikotarpiu beveik panaikino nedarbą, o fašistinė Italija po nesėkmių Pirmajame pasauliniame kare IV-ame dešimtmetyje grįžo į didžiųjų Europos valstybių tarpą. (Plačiau žr.: Hobsbawm E., *Kraštutinių amžių. Trumpas XX amžius, 1914–1991*, V., 2000)

itališkuoju fašizmu negalima”⁷⁷. Anot L. Truskos, „tautos vadas” fašizmą ir kitas autoritarinio valdymo formas palankiai vertino tik maždaug iki 1933 m., mat vėliau pamatęs, kurlink atvirai pasuko jo „brolis” vokiškasis nacionalsocializmas, jo daugiau niekada nebegyrė⁷⁸. Tačiau pastaroji rezervuota pozicija totalitaristinių režimų atžvilgiu buvo būdinga tik senajai tautininkų „pažangiečių” kartai. Tuo tarpu B. Raila ir jaunoji tautiškosios minties studentijos karta XX a. ketvirtajame dešimtmetyje turėjo kitą nuomonę ir kitas simpatijas modernių to meto valstybių santvarkų atžvilgiu (beje, tą patį galima būtų pasakyti ir apie studentus voldemarininkus, dalį studentų ateitininkų bei jaunąją kairiosios studentijos kartą), kurias skatino anksčiau minėtos demokratijos krizės priežastys bei neaiški paties „tautos vado” pozicija dėl valstybės santvarkos formos.

Šiame skyrelyje bus apžvelgta B. Railos ir kitų jaunosios kartos tautininkiškosios ideologijos studentų simpatijos ir antipatijos valstybinėms santvarkoms ir politinėms ideologijoms. Šiuo atveju B. Raila bus parodytas jo aplinkos veikėjų kontekste, mat ketvirtojo dešimtmečio viduryje jis, kaip ir daugelis jo bendražygių, dar buvo jauni ir realios įtakos A. Smetonos valdymui daryti negalėjo ir neturėjo galimybių. Tačiau faktas, kad paskutiniuosius Lietuvos nepriklausomybės dienomis būtent ši jaunųjų tautininkų karta tapo aktyviausiais ir įtakingiausiais tautininkų veikėjais, verčia pažvelgti į jų politinių simpatijų genezę ketvirtojo dešimtmečio viduryje.

1926 m. perversmo keliu atėjusiam ir valdžioje įstvirtinusiui A. Smetonai svarbu buvo visuomenės akyse legitimizuoti savo valdymą ir autoritetą. Autoritarizmo šalininkams bei asmeniškai B. Railai nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio vis labiau rūpėjo masių politinėje sąmonėje įtvirtinti tokią valdžios ir eilinių valstybės piliečių tarpusavio santykių sampratą, kurioje nebeliktų vietos valdžios kontrolei. Kitaip tariant, ketvirtojo dešimtmečio viduryje B. Railos ir jo aplinkos veikėjų rašytuose straipsniuose spaudai demokratija ir liberalizmas buvo priešstata autoritetui, tvarkai ir valstybės gerbūviui. Paprastai demokratija buvo tapatinama su anarchija, valstybės pagrindų destabilizacija, kas B. Railos ir kitų jaunųjų tautininkų nuomone, buvo tiesioginė komunizmo išplitimo priežastimi⁷⁹. Paprastai liberalizmas ir kapitalizmas jiems buvo neatsiejama demokratijos dalimi. Daugelyje B. Railos ir jo aplinkos veikėjų straipsniuose antiliberalizmas ir antikapitalizmas pasižymėjo kategoriškumu ir daugiau atliko propagandinę lietuviškojo autoritarizmo pateisinimo funkciją. Pagrindinis metamas kaltinimas buvo liberalizmo „antivisuomeniškumas”, nes liberali valstybė, jaunųjų

⁷⁷ Smetona A., Liberalizmas ir fašizmas, *Pasakyta parašyta*, V., 1992, p.315.

⁷⁸ Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, 1996, p.310.

⁷⁹ Daumantas Alg. (Raila B.), Lietuva nori proto, drąsos ir valios, *Jaunoji karta*, 1935, nr. 19, p. 403; Juodeika, V., Vadų atranka ir demokratija, *Naujoji romuva*, 1933, nr. 140/141, p. 700-703 ir kt.

tautininkų nuomone, buvo per daug centristinė, kur kiekvienas pilietis tiesiogiai turėjo klausyti valdžios. Gi idealioji valstybės santvarka turėjo remtis korporatyviniu modeliu, kuris geriausiai galėtų sutvarkyti ekonominės krizės deformuotą ūkį. Geriausiu ir sektinu pavyzdžiu ketvirtojo dešimtmečio viduryje jaunieji tautininkai laikė fašistinės Italijos korporatyvizmą ir dažnai apgailestaudavo, kad liberalizmo dvasia Lietuvoje dar neišgyventa⁸⁰. Kita vertus, pati demokratija ketvirtojo dešimtmečio viduryje nebuvo kritikuojama ta prasme, jei ji buvo atskirta nuo pagrindinių savo požymių, t.y., parlamento ir visuotinio piliečių balsavimo. Tad natūraliai kyla klausimas, kas galėjo likti iš tokios „demokratijos“, jei joje būtų ignoruojami pagrindiniai jos požymiai? Akivaizdu, kad B. Raila ir jaunieji tautininkai specifiškai suvokė ir vertino demokratiją. Anot vieno artimiausių B. Railos bendražygio, tuometinio LTS CK sekretoriaus V. Rastenio, tautininkų propaguojamas autoritarizmo principas buvo pati tikriausia ir gryniausia demokratijos forma, nes jis rūpinosi visais piliečių sluoksniais, o ne atskiromis visuomenės dalimis, kaip kad elgdavosi seimokratijos laikotarpio Lietuvos politinės partijos. Anot jo, vienos esą rūpinosi tik „katalikais“, kitos - tik „valstiečiais“, trečios – „proletarais“⁸¹.

Paradoksalu, tačiau B. Railos kartos tautininkai (kaip, beje, ir vyresnieji) ketvirtojo dešimtmečio viduryje vengė autoritarinį A. Smetonos valdymą įvardinti tikroju vardu. Jis buvo vadinamas „autoritetizmu“, „tikrąja demokratija“ ir kitaip – tik ne autoritarizmu. B. Raila, tuo metu dar būdamas studentu ir negalėjęs daryti įtakos valstybės valdymui oficialiai liaupsino A. Smetonos valdymą kaip patį tikriausią ir palankiausią to meto Lietuvai. Kita vertus, jo jaunatviškas entuziazmas, ekstremalizmas bei iš Vakarų plintančios „paspartinio“ nacionalizmo idėjos jo politines orientacijas ir simpatijas skyrė nuo konservatyvios Smetonos – Tamošaičio linijos. Vienas akivaizdžiausių to pavyzdžių - tai požiūrio į valstybės vadovybės funkcijų nesutapimas. Jaunieji tautininkai džiaugėsi 1933 m. Tautininkų Sąjungos suvažiavimu, kuriame „tautos vadas“ įvedė autoritarizmo principą pačioje tautininkų sąjungoje ir galutinai panaikino 1924 m. ir 1930 m. dar demokratijos liekanų turėjusius LTS įstatus. Jie spaudoje teigė: „Padarytoji reforma kolektyvinę vadovybę pakeitė visur asmenine ir iš viršaus skiriama. Tautininkų sąjunga naująja sistema yra pasukusi griežtesniu keliu ir užakcentavusi gyvesnio judėjimo ir lietuvių tautos našesnės kūrybos reikalą; yra pasiryžusi sparčiau sutautinti Lietuvos gyvenimą duoti jam dinamikos, griežtos tautinės linkmės ir

⁸⁰ Juodeika V., Naujos socialinio gyvenimo gairės, *Vairas*, 1933, nr.11, p. 312; Tomkus J., Laisvė ir etatizmas, *Židinys*, 1934, nr. 11, p. 398-399 ir kt.

⁸¹ Rastenis V., Pastabos apie valstybių santvarkas. Kas demokratiška ir kas ne demokratiška, *Mūsų kraštas*, 1936, nr. 13, p. 6.

aiškaus tikslo”⁸². Tačiau paviršutiniška ir vieša reformų panegerika greičiau buvo būdas patvirtinti išorinį lojalumą A. Smetonai. Mat netrukus pats B. Raila bene pirmą kartą viešai išreiškė aktyvizmo ir dinamikos ir spartesnės visuomeninio gyvenimo lituanizacijos svarbą Lietuvoje. 1935 m. B. Raila tautininkiškosios minties laikraštyje, skirtame kaimo jaunimui, džiaugėsi dešiniojo radikalizmo propaguotojo ir doktrinieriaus, prancūzų intelektualo Ch. Maurras'o palankiais atsiliepimais apie Lietuvos tautiškąją studentiją, kuri prancūzo žodžiais tariant, tuoj pradėsianti kurti „naujo tipo žmogų“ turintį daugiau pasiaukojimo, ryžto, drąsos ir bekompromisiškumo⁸³. L. Donskis yra pastebėjęs, kad šis prancūzų integraliojo nacionalizmo teoretikas (Antrojo pasaulinio karo metais kolaboravęs su naciais) buvo vienas pagrindinių katalikiškojo sparno filosofo Antano Maceinos radikalių ir antisemitinių pažiūrų formuotojas⁸⁴, o ir apskritai L. Donskio teigimu, katalikų visuomenės žurnalai „Naujoji Romuva“, „Židinys“ įtakoti Ch. Maurras'o pažiūrų, buvo pagrindiniai tarpukario Lietuvos visuomenės modernizacijos stabdžiai⁸⁵. Toks kategoriškas autoriaus požiūris katalikų atžvilgiu neturi rimto pagrindo, mat kaip matyti iš anksčiau pateiktų B. Railos simpatijų prancūzo filosofijai (tas ypač išryškėjo ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ir 1941 m.), minėto modernizacijos stabdžių ir radikalizmo etiketės daugiau tikų jaunesiems tautininkams, o ne katalikų inteligentijai.

Tautininkų jaunuomenės spaudoje galima pastebėti, kad būtent ketvirtojo dešimtmečio viduryje B. Railos aplinkos veikėjai pradėjo neigiamai vertinti, jų manymu per „švelnų“ Lietuvos režimą. Jie minėtuojau laikotarpiu priartėjo prie diktatūrinių režimų apologetizavimo – pradedant identiškos terminologijos vartojimu ir baigiant tų pačių totalitaristinių valstybės valdymo formų įgyvendinimu. Nuo 1933 m. pradėjęs eiti studentų neolithuanų dvisavaitinis žurnalas „Akademikas“ ir minėtoji sodžiaus jaunimui skirta „Jaunoji karta“ praktiškai tapo radikalsiosios minties ideologiniais ir teoriniais leidiniais. Žurnalo puslapiuose jau nebuvo ieškoma teigiamų demokratijos pusių ar mėginama įrodinėti vadizmo principu paremto valstybės valdymo pranašumo. Greičiau buvo propaguojama vadistinio režimo „gyvybinė svarba“ lietuvių tautai ir pačiai valstybei. B. Raila 1935 m. akcentavo svarbą valstybės gyvenime remtis „tikru“ vadu, sugebančiu pagreitinti „Didžiojo lietuvių“ asmenybės sukūrimą ir valstybės sustiprinimą, kurios pagrindinis bruožas būtų dominavimas savame

⁸² Dirmeikis B. T., Lietuvių tautininkų sąjungos reforma, *Akademikas*, 1934, nr.1, p. 11-12.

⁸³ Daumantas Alg., (Raila B.), Teisybės ir garbės keliu, *Jaunoji karta*, 1935, nr. 15, p. 327.

⁸⁴ Donskis L., Antanas Maceina: Doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje, *Akiračiai*, 1997, nr.2, p. 4

⁸⁵ Donskis L., *Tapatybė ir laisvė : trys intelektualiniai portretai*, V., 2005, p. 64.

regione⁸⁶. Kitas B. Railos bendražygis, teisininkas B. T. Dirmeikis, pabrėžė talentingo valstybės vado svarbą kultūrinės ir politinės kovos arenoje, kuri ypač ryški ketvirtame dešimtmetyje. Anot jo, „Politinio laimėjimo bei kultūrinės pergalės (lituanizacijos – aut.) problema yra ne kas kita kaip vadų problema“⁸⁷. V. Alantas 1937 m. teigė: „Vado mintis atskleidžia ateities perspektyvas, jis žino ko nori, ir pasiremdamas tautos istorine ir šių dienų tikrove, kuria naują rytojų“⁸⁸. Pastarieji teiginiai mažai kuo skyrėsi nuo totalitaristine dvasia valdomų valstybių politikos linijos. B. Railos simpatizuojamos „Didžiojo lietuvių“ valdomos teritorijos ribos turėjo apimti istorines Lietuvos žemes. Neatsitiktinai tokie ir panašūs samprotavimai leido daliai tyrinėtojų B. Railos ir jaunųjų tautininkų mintis gretinti su nacių „drang nach osten“ politika⁸⁹.

Tokio tipo idealizuojamas vadizmas atspindėjo B. Railos aplinkos siekį spartinti lietuviškojo autoritarizmo transformaciją į totalitarinį režimą. Anksčiau minėtas militaristinės terminologijos vartojimas kalbant apie politinius ir kultūrinius procesus (pvz., kultūrinė kova, pergalė ir pan.), vado asmenybės sutapatinimas su tauta (pvz., „Didysis lietuvis“ įkūnija visą lietuvių tautą) ir panašūs totalitarizmo terminologija, matyt, siekė įdiegti visuomenės sąmonėje jų paklusnumo vadui svarbą ir besąlyginį paklusimą. Matyt, buvo samprotaujama, kad „tikro“, kovingo vadovo vedama Lietuva taps drausminga ir sugebės įveikti demokratijos, liberalizmo ir kapitalizmo sukeltą „chaosą“. Matyt, neatsitiktinai „Akademikas“, kurio vienu pagrindinių bendradarbių buvo B. Raila, ketvirtojo dešimtmečio viduryje mirgėte mirgėjo straipsniais, liaupsinančiais B. Musolinio, S. Franko ir kitų diktatorių asmenybes, aukštinančiais jų teigiamas savybes, šių valstybių piliečių besąlygišką paklusnumą. Nuolat verčiami iš italų kalbos ir publikuojami B. Musolinio raštai, kalbos, fašistų menininkų pasiekimai ar apologetiški lietuvių studentų išpūdžiai iš Italijos⁹⁰.

Tačiau akcentuojant palankų jaunųjų tautininkų požiūrį į totalitarizmą ir konkrečiai į fašistinės Italijos valstybinę santvarką reikia turėti omenyje, kad nacistinė Vokietija ir Lenkija ketvirtojo dešimtmečio viduryje didelių simpatijų nesulaukė. B. Raila minėtuoju periodu buvo vienas aktyviausių (gal net pats aktyviausias) antigermanistas ir antipolonistas. Paaiškinti tokias jo antipatijas galbūt galima remiantis istoriniais Lietuvos santykiais su Lenkija ir geopolitine Lietuvos padėtimi nacių Vokietijos „drang nach osten“ politikos atžvilgiu. B.

⁸⁶ Daumantas Alg., (Raila B.) Aisčių vienybės idėja, *Jaunoji karta*, 1935, nr. 11, p. 224-225.

⁸⁷ Dirmeikis B. T., Vadų problema, *Akademikas*, 1933, nr. 4, p. 61.

⁸⁸ Alantas V., *Vadovybės principas valstybės gyvenime*, K., 1937, p. 10.

⁸⁹ Skrupskelis K., Organiškumas, katalikų akcija, ir liberalioji srovė, *Kultūros barai*, 2004, nr. 2, p. 38.

⁹⁰ Vetusius (Z. Blynas), Fašistinė studentija, *Akademikas*, 1933, nr.2, p. 24-26; Z. Blynas, Fašizmo doktrina, *ten pat*, nr. 15, p. 283-286; Žukas J., Fašizmas, *ten pat*, 1934, nr. 9, p. 187-188; Gedvydas St., Kalvio sūnus Italijos vadas, *ten pat*, 1935, nr. 8, p. 168,

Railai, kaip ir didžiąjai daliai lietuvių Lenkija pirmiausia siejosi su Vilniaus okupacija. Be to, tarpukariu ji nepriklausė ekonomiškai stipriųjų ar politiškai galingųjų Europos valstybių ratui, tad natūralu, kad orientuotis į šią valstybę jaunosios kartos tautininkai nenorėjo. B. Raila jau ketvirtojo dešimtmečio viduryje kitų politinių srovių spaudoje pasirodžiusius samprotavimus apie kelius kaip susitaikyti su Lenkija, vadino „naiviais“ ir „nesąmoningais“⁹¹. O 1939 m., kai jis jau ėjo aukštas „Lietuvos aid“ dieninės laidos užsienio naujienų redaktoriaus pareigas ir Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą tokius lietuvių-lenkų susitaikymo šalininkus pašaipiai vadino „šiaudadūšiais humanistais“⁹².

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje, po A. Hitlerio atėjimo į valdžią, Vokietija laipsniškai pradėjo įgyvendinti „Mein Kampf“e“ užsibrėžtus tikslus. Ieškojimas vokiečių tautai „gyvybinės erdvės“ kryo į rytus. Lietuva turėjo tapti (vėliau ir tapo) „lebensraum‘u“, t.y., potencialia A. Hitlerio Vokietijos imperijos plėtros auka. Neatsitiktinai Klaipėdos krašte suaktyvėjo vietinių nacių veikla, kuri kurstoma ir remiama iš Vokietijos jau ketvirtojo dešimtmečio viduryje pradėjo tiesiogiai grasinti Lietuvos valstybės teritorijos vientisumui. Po žymiosios Noimano-Zasso bylos Vokietijai pradėjus taikyti ekonomines sankcijas Lietuvos eksportui visuomenės ir ypač karštakošių dešiniųjų radikalų nuotaikos Vokietijos atžvilgiu tapo itin nepalankios. Šiame kontekste B. Raila buvo vienas aktyviausių antivokiškos propagandos skleidėjų tarp jaunimo. Minėtoji tautininkų jaunimo spauda 1933 – 1935 m. laikotarpiu mirgėte mirgėjo nuo B. Railos straipsnių, pasisakančių už „griežtą nenuolaidumą kovoje su germanais“⁹³, ar raginančių įdėmiau saugotis „priešo (Vokietijos) už vartų“⁹⁴. B. Railos drašų ir savotiškai „įžūlių“ straipsnių plejada itin kritiškai atsiliepiant apie nacių Vokietijos ekspansinius planus, matyt buvo vienas iš tų veiksnių, lėmusių autoritarinio režimo cenzorių griežtesnį požiūrį ir į tautininkų spaudą ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje. B. Raila viešai išvadinęs Klaipėdos nacių antivalstybinius veiksmus „brudu“⁹⁵, tikrai negalėjo sulaukti A. Smetonos pritarimo. Nepaisant to, kad iš esmės jo straipsniuose buvo didelė dalis tiesos, tačiau didžiosios politikos sumetimais Lietuva privalėjo skaitytis su gigantiškos Vokietijos nuomone. Tad natūralu, kad tautininkų jaunimo spauda sulaukė nemažo cenzorių dėmesio ir antroje dešimtmečio pusėje kritika Vokietijos atžvilgiu susilpnėjo. Nors nemaža dalis lietuvių intelektualų jau pirmosiomis A. Hitlerio valdymo dienomis suvokė nacizmo grėsmę, tačiau atviro priešiško „tautos vadas“ demonstruoti ne tik kad nenorėjo (to nedarė

⁹¹ Daumantas Alg. (Raila B.) Nesąmonė ar naivumas, *Akademikas*, 1934, nr. 40, p. 642-643.

⁹² Raila B., Kova už lietuvišką sostinę, *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 869.

⁹³ Daumantas Alg., (Raila B.), Baltija ūžia – ji šaukia mus, *Jaunoji karta*, 1935, nr. 4, p. 66.

⁹⁴ Daumanatas Alg., (Raila B.), Priešas už vartų, *ten pat*, 1935, nr. 12, p. 253-254.

⁹⁵ Raila B., Byla ir brudas, *ten pat*, nr. 14, p. 298.

dėl savo nuosaikaus charakterio bruožų), bet ir negalėjo dėl spaudimo iš didžiųjų Vakarų demokratinių valstybių. 1934 m. balandžio 3 d. tuometinio Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio pro memorijoje iš pasikalbėjimo su Didžiosios Britanijos charge d'affaires Lietuvai Prestonu, aiškėja, kad anglai ragino Lietuvą „tikėti A. Hitlerio taikos planais ir rodyti daugiau draugiškumo Vokietijos atžvilgiu“⁹⁶. Tad akivaizdu, kad B. Railos epitetai šiame kontekste buvo kardinaliai priešingi Lietuvos vyriausybės vykdomai politikai Vokietijos atžvilgiu. Kita vertus, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje jaunųjų tautininkų požiūris ir simpatijos Vokietijos kaip ir paties nacionalsocializmo atžvilgiu pasikeitė. Valstybės nepriklausomybės saulėlydžiu būtent Vokietija, o ne Italija, kaip buvo iki tol, tapo jaunosios kartos tautininkų politinių simpatijų epicentru (apie tai kituose skyriuose).

Dar vienas paradoksas nulemtas didžiosios politikos – tai B. Railos aplinkos veikėjų požiūris į Sovietų Sąjungą. Be abejo, tautininkams, kaip ir didžiajai daliai lietuvių, J. Stalino „demokratija“ paremta „kolchozais“, ateizmu ir policiniu teroru buvo didžiausias košmaras. Kita vertus, SSRS visą tarpukarį buvo Lietuvos užtarėja Vilniaus klausimo byloje. Taip pat iki paskutiniųjų Lietuvos nepriklausomybės gyvavimo metų tiesiogiai ir oficialiai nereiškę teritorinių pretenzijų Lietuvai ar kuriai kitai valstybei. Tad norėdami išlaikyti gerus santykius su sovietais lietuviai ilgai buvo priversti užmerkti akis į didžiuosius valymus ir kitas SSRS valdymo „ypatybes“. Taigi paradoksalu, kad jaunųjų tautininkų spaudoje ketvirtojo dešimtmečio viduryje apie SSRS beveik neužsimenama arba jos gyvenimą bandoma nušviesti pateikiant kuo mažiau kritikos. Anot asmeninio A. Smetonos biografo A. Merkelio, lietuviams komunizmo bijant kaip maro SSRS pasiuntinybė Kaune su didžiausiu pasisėkimu demonstravo sovietų pasiekimus mene, kultūroje ir kitose srityse. Iš esmės Lietuvoje susidarė keista situacija: viskas, kas prosovietiška, buvo leidžiama, o kas prokomunistiška – draudžiama⁹⁷.

Taigi paradoksalu, tačiau B. Raila, būsimasis LAF propagandos ministras, ketvirtojo dešimtmečio viduryje itin neigiamai atsiliepė apie Vokietiją ir „tylėjo“ kalbėdamas apie Sovietų Sąjungą. Viena vertus, nacių valstybės santvarka jam buvo priimtina, tačiau Vokietijos atviras ekspansijos deklaravimas privertė jį būti vienu aršiausių antigermanistų dešimtmečio viduryje, tačiau vienu didžiausių apologetų dešimtmečio pradžioje. Kita vertus, pradžioje Sovietų demonstruojamas „draugiškumas“ Lietuvai jį privertė susilaikyti nuo aršios kritikos SSRS atžvilgiu, tačiau primesta „draugiška“ Savitarpio pagalbos sutartis,

⁹⁶ 1934.04.03 S. Lozoraičio pro memoria, *LCVA*, f. 378, ap. 7, b. 1578, l. 48.

⁹⁷ Merkelis A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p.511.

Raudonosios armijos įgulį įvedimas ir tokiu būdu Vilniaus krašto atgavimas, pasibaigęs 1940 m. Lietuvos okupacija, B. Railą privertė būti didžiausiu antikomunistu.

b. B. Railos ir jaunųjų tautininkų pasiūlymai tobulinti Lietuvos valdymą

Lietuvos kaip ir Latvijos bei Estijos santvarkos IV-ame dešimtmetyje buvo vienos švelniausių nedemokratiškos Europoje. Visoms joms buvo būdingas aiškios ideologijos neturėjimas, valstietiško konservatyvumo su stipriu nacionaliniu ir religiniu charakteriu dominavimas visuomenėje. Tačiau jei Latvijoje ir Estijoje posūkis nuo demokratijos įvyko tik 1934 m., tai Lietuvoje nuo 1926 m. pabaigos. Todėl neturėjimas aiškios ideologijos ir politinės santvarkos kėlė nepasitenkinimą aktyvios visuomenės dalyje. Ypač tai buvo būdinga jaunajai lietuvių kartai. Kaip jau minėta, ketvirtą dešimtmečio viduryje daugeliui jaunųjų tautininkų imponavo fašizmas. „Vairas“ ir studentų tautininkų „Akademikas“ ketvirtame dešimtmetyje mirgėte mirgėjo straipsniais aukštinančiais itališką fašizmą. Nepralenkiamas šioje srityje buvo Z. Blynas, pasirašinęs „Vetusius“ slapyvardžiu⁹⁸. Fašizmo „dvasinį integralumą“ aukštino V. Trumpa⁹⁹, nuo jų neatsiliko ir Br. Raila¹⁰⁰. Akivaizdų jaunųjų tautininkų fašizmo liaupsinimą kritikavo net kai kurie tautininkai: V. Gustainis užpykęs dėl tos priežasties buvo atsisakęs rašyti į pastarąjį žurnalą¹⁰¹. Tuo tarpu A. Smetona nenubrėžė aiškios valstybinės santvarkos gairių ir nesistengė akiai kopijuoti tuo metu madingų Europos santvarkų modelių. L. Truskos teigimu, jis „buvo per daug lietuviškas, kad galėtų savintis ką nors svetima“¹⁰². 1932 m. LTS suvažiavime A. Smetona akcentavo, kad „gali būti itališki dėsniai, bet lietuviškas pavidalas“¹⁰³. Kita vertus, „tautos vadas“ kritikavo ir demokratiją bei liberalizmą. A. Smetonos biografas A. Merkelis ir J. Sabaliūnas, taip pat akcentavo, kad prezidentas klaidžiojo tarp fašizmo ir liberalizmo, anot A. Merkelio, „Naujoji valstybinė sąrangoji buvo fašistinių bruožų, o kultūriniam gyvenime – liberalizmo“¹⁰⁴. Panašiai teigė ir J. Sabaliūnas.¹⁰⁵

Seimokratijos laikų LKDP, LVLS ir LSDP politikai, ketvirtame dešimtmetyje buvę opozicijoje, neturėjo galimybės dalyvauti politiniame šalies gyvenime. Tačiau jie ir toliau

⁹⁸ Vetusius, Įspūdžiai iš Italijos, *Akademikas*, 1936, nr. 9; 10, 11/12, 15. ir kt.

⁹⁹ Trumpa V., Dvasinis tautos integrumas, *Akademikas*, 1934, nr.2, p.30.

¹⁰⁰ Daumantas Alg., (Raila B.), Į doktrinas besidairant, *Akademikas*, 1937, nr. 9, p. 205

¹⁰¹ Gustainis V., Komunizmas ir fašizmas, *Akademikas*, 1936, nr. 13/14, p. 277-278.

¹⁰² Truska L., *Antanas smetona ir jo laikai*, V., 1996, p. 310.

¹⁰³ Smetona A., Liberalizmas ir fašizmas, *Pasakyta parašyta*, V., 1992, p. 315

¹⁰⁴ Merkelis A., *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1954, p. 398.

¹⁰⁵ Sabaliūnas J., *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism, 1939-1940*, Bloomington, London, 1972, p. 31.

buvo užsiangažavę grąžinti Lietuvai 1920 – 1926 m. santvarką bei kuo greičiau šaukti Seimą. Tokioms mintims pagrindą suteikė pats A. Smetona. Jis dar 1931 m. žadėjo, kad seimas bus sušauktas, kai jam bus paruošta „dirva“¹⁰⁶. Kita vertus, turėdamas neigiamą požiūrį į politines partijas, jis to daryti ilgą laiką nesiruošė. Tik specialiais įstatymais galutinai subiuokratintęs savivaldybes, uždaręs opozicines politines partijas, pažabojęs spaudą bei 1935 – 1936 m. Suvalkijos ūkininkų streiko įtakotas, A. Smetona 1936 m. gegužės 9 d. paskelbė rinkimų įstatymą. Opozicijai buvo aišku, kad rinkimuose dalyvauti nebus jokių šansų, nes pagal naująjį įstatymą atstovus į seimą galėjo kelti tik apskričių ir miestų tarybos¹⁰⁷. Tuo tarpu B. Raila ir jaunesnieji tautininkai tokia įvykių eiga buvo patenkinti.

Tad natūralu, kad ilgai laukto seimo rinkimų įstatymo paskelbimas opozicijoje didelio entuziazmo nesukėlė. Katalikų „Rytas“ paskelbus įstatymą piktinosi, kad esą savivaldybės pagal konstituciją turi kompetenciją tvarkyti vietos ūkio, kultūros ir administracijos reikalus ir negali dalyvauti seimo rinkimuose. Tuo pačiu klausė: „Ar galėsime laikyti tautos pasitikėjimą turinčia vyriausybe tąją, kuriai pasitikėjimą bus pareiškęs seimas, pats neturįs tautos pasitikėjimo?“¹⁰⁸

Kaip tautininkų gretose iškilo Br. Railos jaunųjų tautininkų karta, taip pat krikščionių demokratų aplinkoje pradėjo ryškėti jaunoji krikdemų karta. Pastarajai priklausė vėliau išėivijoje žinomų visuomenės veikėjų būrelis, kuris 1936 m. paskelbė „Naujosios romuvos“ žurnale paskelbė deklaraciją „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. Šiam būreliui priklausė tokios katalikų asmenybės, kaip žurnalistas Juozas Keliuotis, istorikas Zenonas Ivinskis, literatas Jonas Grinius, visuomenininkas Kazys Pakštas, sociologas Pranas Dielininkaitis ir kiti. Minėtoje jaunųjų tautininkų „oponentų“ jaunųjų katalikų deklaracijoje kalbant apie valstybės santvarką buvo akcentuojami esminiai momentai. Pirmiausia, joje neigiamai atsiliepta apie politines partijas, kurios buvo laikomos nesantaikos kurstytojomis tautoje, liberalinė demokratija buvo laikoma anarchijos priešastimi, tačiau taip pat įvertintas autoritarizmas prilygintas „sustingimui ir susnūdimui“. Deklaracija siūlė vidurio kelią – organiškiosios valstybės modelį. Pastaroji, autorių nuomone, evoliucijos keliu turėtų pakeisti tuometinį Lietuvos autoritarizmą¹⁰⁹. Tačiau svarbu akcentuoti, kad autoritarizmo jie iš esmės nesmerkė, tik laikė jį „pereinamąja“ ir net būtina „lytimi“ į organišką valstybę¹¹⁰. Deklaracijoje buvo pabrėžiama, kad organiška valstybė turėtų būti teisinė, kurioje aukščiausia

¹⁰⁶ Smetona A., Pas Minijos šlaite pas ūkininkus, *Pasakyta parašyta*, V., 1992, p. 274.

¹⁰⁷ plg.: Truska L., *Antanas smetona ir jo laikai*, V., 1996, p. 248.

¹⁰⁸ Seimo rinkimų išvakarėse, *Rytas*, 1936, nr. 127, p. 3.

¹⁰⁹ Į organiškiosios valstybės kūrybą, *Naujoji romuva*, 1936, nr. 8, p. 174.

¹¹⁰ *Ten pat*, p. 170.

valdžia priklausytų tautai, o remdamiesi esama ir buvusia konstitucija ją turėtų vykdyti seimas, vyriausybė ir teismas. Parlamentas būtų renkamas visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu remiantis proporcinge rinkimų sistema. Tačiau deklaracijos autoriai pabrėžė, kad seimo sušaukimas neturėtų reikšti grįžimo į 1920 – 1926 m. santvarką, nes „Socialinėje ekonominėje srityje seimo veikimas turėtų būti susiaurintas korporatyvinės santvarkos sistema. Ideologiškai kultūrinėje ir konfesinėje srityje – kultūrinės autonomijos sistema (...), o Valstybės Prezidento ir vykdomosios galios turėtų būti sustiprintos”¹¹¹. Valstybės administracijos aparato veikla taip pat turėtų būti apspręsta įstatymo ir jo sąstatas nebūtų įtakotas vyriausybės pokyčių. Apibendrinant teigta, kad „Per seimo rinkimus į valstybės valdžią turėtų reikiamą dalį įtakos visi piliečiai, per korporatyvinę santvarką įvairūs profesiniai, socialiniai ir ekonominiai vienetai, per kultūrinę autonomiją – organiškai tautoje egzistuoją ideologiniai kultūriniai susigrupavimai”¹¹².

Šios mintys valstybėje sulaukė itin didelio susidomėjimo. Neatsitiktinai tautininkai taip pat pradėjo diskusijas valstybės santvarkos tobulinimo tema. B. Raila, kaip ir kiti jaunosios kartos tautininkai D. Cesevičius, V. Rastenis bei V. Juodeika, spaudoje pradėjo plačią polemiką su minėtos katalikų deklaracijos autoriais įrodinėdami jos neteisingumą už atvirą autoritarizmo kritiką ir siūlydami savus projektus. 1936 m. viename valstybės saugumo darbuotojo raporte buvo pastebėta, kad katalikų deklaracijos autoriai taip pat neigiamai vertino Br. Railos aplinkos siūlymus tobulinti Lietuvos santvarką. P. Dielininkaitis jų projektus prilygino utopinėms idėjoms¹¹³. Taigi kokia buvo jaunųjų tautininkų nuomonė apie valstybės santvarką?

Po deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą” atsiradimo B. Raila pradėjo intensyviai domėtis kitų valstybių santvarkomis. Jis daugiausia dėmesio kreipė demokratijai, komunizmui, nacionalsocializmui bei fašizmui. Ieškodamas tinkamiausios Lietuvai santvarkos aptarė, vertino kiekvienos ir anksčiau minėtų politinių sistemų teigiamas ir neigiamas savybes. Kaip ir daugelis jo aplinkos žmonių, B. Raila pritarė katalikų teiginiams apie autoritarizmo neamžinumą, tačiau neigiamai vertino jų samprotavimus, kad autoritarizmas turėtų evoliucionuoti į silpnesnę vykdomąją valdžią paremtą santvarką. Jo supratimu, tai reikštų liberaliosios demokratijos grįžimą į Lietuvą. Viena vertus, B. Raila nekritikavo pačios demokratijos, mat šis terminas, jaunųjų tautininkų supratimu, buvo priimtinas pavadinti idealiajai santvarkai. Juk jie patys stengėsi A. Smetonos autoritarizmą

¹¹¹ *Ten pat*, p. 174.

¹¹² *Ten pat*.

¹¹³ 1936.03.06 VSD agento raportas Kauno apygardos viršininkui, *LCVA*, f.378, ap. 3, b. 4632, l. 149–150.

vadinti „tikraja demokratija”¹¹⁴. Be to, jis pripažino, kad Lietuvos kūrimosi laikotarpiu liberalioji demokratija yra padariusi nemažai teigiamų dalykų valstybei. Ji suorganizavo valstybę, viešąsias jos institucijas, parengė pagrindinius įstatymus, pradėjo politiškai auklėti piliečius ir pan. Tačiau pagrindiniu liberaliosios demokratijos trūkumu B. Raila įvardijo parlamentarizmą: „Partinis parlamentarizmas sukompromitavo ir mūsų demokratizmą. Partinis parlamentarizmas dvasiškai maitojo mūsų tautą, suskaldė į gabalėlius, jis lenkte prasilenkė su tais reikalavimais, kuriuos pastatė gyvenimas”¹¹⁵. Taigi ketvirtojo dešimtmečio viduryje B. Raila dar atrasdavo ir teigiamų demokratijos savybių, tačiau, kaip vėliau matysime, paskutiniaisiais nepriklausomybės metais jam ir jauniems tautininkams ir pats „demokratijos” terminas asociavosi su „psichoze”¹¹⁶.

Kalbėdamas apie komunizmą B. Raila iš esmės nekritikavo jo formos, t.y., diktatūrinio pobūdžio. Jam užkliuvo tai, kad jo avangardą sudaro proletariatas ir revoliuciją turi įvykdyti ateistai-komunistai. Iš esmės jaunųjų tautininkų pasisakymai spaudoje apie permanentinės dvasios revoliucijos reikalingumą valstybėje savo principu yra artimi komunizmo skelbiamai revoliucijai, tačiau jiems yra kardinaliai priešinga propaguojama pati komunizmo, ateizmo ir dialektinio materializmo esmė. Viena vertus, užtenka prisiminti „Akademiko” redaktoriaus A. Valiukėno samprotavimus 1933 m.: „Akademiniis jaunimas visados buvo ir bus dvasinio revoliucionizmo šaltinis. Savo nesulaikoma srove, vulkanišku veržimusi į priekį, jis bus tuo pradū, iš kurio išauga naujas skaistenis gyvenimas, nustelbęs ir vos nepaniekinąs senosios kartos palikto laužyno”¹¹⁷. Raginimai nuolat vykdyti „dvasios revoliucijas” jiems yra suprantami tautiškumo, visų gyventojų sluoksnių vienybės, o ne internacionalizmo ir vienos klasės (proletariato) dominavimo prieš kitas, principu. Tačiau pats B. Raila neigdamas komunizmo vertingumą ir galimybę jį įdiegti Lietuvoje, pripažino, kad iš jo galima daug ko pasimokyti: „Pasimokyti bent tiek, kiek iš marksizmo ir jo vienos tolimos atžalos (sindikalizmo) yra mokėsis fašizmo kūrėjas B. Mussolinis ir kiek vis dėlto yra mokėsis aršiausias komunizmo priešas – nacionalsocializmo kūrėjas A. Hitleris”¹¹⁸.

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje Br. Raila itin neigiami įvertino nacionalsocializmą, kurio pritaikymo perspektyvomis jis netikėjo. Anot jo, ši doktrina esanti tinkama tik Vokietijoje ir niekur kitur, nes aukština tik vokiečių tautą. Tačiau tam tikriems jos principams jis pritarė: „Lietuvių nacionalsocializmas galėtų nebent paskatinti susidomėti vienu kitu

¹¹⁴ Rastenis V., Pastabos apie valstybių santvarkas. Kas demokratiška ir kas ne demokratiška, *Mūsų kraštas*, 1936, nr. 13, p. 6

¹¹⁵ Daumantas Alg., (Raila B.), Į doktrinas besidairant, *Akademikas*, 1937, nr.7, p. 152

¹¹⁶ V. Alantas, Politinė tautos vienybė, *Vairas*, 1939, nr. 48, p. 929.

¹¹⁷ Valiukėnas A., Žengiant per slenkstį, *Akademikas*, 1933, nr. 3, p. 41-42.

¹¹⁸ Daumantas Alg., (Raila B.), Į doktrinas besidairant, *Akademikas*, 1937, nr. 7, p. 151.

vaisingu šios doktrinos realizavimo metodu, gali pamokyti tikro savo tautos interesų gerbimo ir besąlyginės meilės, kovos kulto už savo tautos interesus, savo tautos interesų iškelimo virstum visokių „bendrai žmoniškosios“ iliuzinės gerovės siekimų, veiksmo, valios, garbės kulto, vyriško problemų sprendimo ir kliūčių nugalėjimo, tautinių interesų bendrumo ugdymo ne tik namie, bet ir visame pasaulyje išsisklaidžiusių savųjų tautiečių tarpe...” (pabraukta originale)¹¹⁹. Žinoma, būdamas išeivijoje B. Raila šių samprotavimų „neatsiminė“, net priešingai, maldamas į miltus Raštikio atsiminimus, jis akcentavo, kad jau nuo pat A. Hitlerio atėjimo į valdžią jis „liguistai” nemėgo nacizmo ir jau tada esą žinojo, kad nacių Vokietijoje nėra mėgiamas¹²⁰. Pastarosios B. Railos mintys iš dalies patvirtina jo „liguistą” šios doktrinos nemėgimą, tačiau to anaipol negalima pasakyti apie joje propaguojamo nacionalizmo įgyvendinimo būdus. Juk neatsitiktinai jis 1941 m. tapo provokiško LAF'o propagandos ministru.

Iš esmės kalbėdamas apie fašizmą, jis idealios valstybinės santvarkos svarstymuose mažiausiai kritikos buvo išreiškęs fašizmui. Viena vertus, jam imponavo daugelis ūkio, socialinės ir valstybės valdymo bruožų fašizme, nes iš jo būtų galima pasimokyti: „kaip iškrikusią, sustingusią „dolce far niente”(it. „saldžiai gyvenčią ir nieko neveikiančią” – mano vert.) tautą suvaldyti, sudrausminti, sukūrybinti, uždegti jos energiją ir dvasinius poreikius”, taip pat jam imponavo rasizmo nebuvimas ir ne toks neigiamas požiūris į religiją, kaip kitose dvejose, aukščiau minėtose santvarkose. Kita vertus, jis atkartoją A. Smetonos tezes, kad nors ir galima daug ko iš Italijos mokyti, tačiau „(...) norėti pernešti į Lietuvą visą fašizmą, visą Italiją – tai jau būtų ne tik susižavėjimo ženklas, o stačiai nesąmonė.....¹²¹”.

Taigi B. Railos svarstymai ketvirtojo dešimtmečio viduryje ir antroje jo pusėje politinės santvarkos tema rodė jo simpatijas išimtinai tautinei valstybei, valdomai tvirtos, dinamiškos, griežtos valdžios. Esant stabiliam A. Smetonos autoritariniam valdymui bei sunykusiai opozicijai, rodėsi, kad jaunųjų tautininkų idealizuojamo sugriežtinto autoritarizmo idėjos sulaukti rimtesnio dėmesio neturės galimybių. Tačiau Lietuvos nepriklausomybės saulėlydžiu, kraštą ištikusios negandos bei pakitusi geopolitinė padėtis sustiprino totalitaristų simpatikų skaičių.

¹¹⁹ *ten pat*, Nr. 9, p. 203.

¹²⁰ Raila B., *Iš paskendusio pasaulio*, Chi., 1962, p.299.

¹²¹ Daumantas Alg., (Raila B.), Į doktrinas besidairant, *Akademikas*, 1937, nr. 9, p. 205.

c. Tautinių mažumų vertinimas

XX amžiaus ketvirtasis dešimtmetis Europoje pasižymėjo demokratijos krizės ir dešiniojo tipo autoritarizmo bei totalitarizmo apogėjumi. Kaip žinia vienas pagrindinių dešiniųjų autoritarinių ir totalitarinių režimų arba dešiniojo radikalizmo simpatikų politikos bruožų, buvo hipertrofuotas nacionalizmas.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Europos valstybių, šiame periode ypač aktualiais tapo „tautos šeimininkės” ir „svetimtaučių” tarpusavio santykiai. Lietuvių kilmės Lietuvos piliečių retorikoje (ypač tai pastebima tarp B. Railos aplinkos politikos ir visuomenės veikėjų) ketvirtame dešimtmetyje, buvo vartojamas būtent „svetimtaučių”, o ne „kitataučių” terminas. Iš pirmo žvilgsnio „nekaltas” kitos tautybės piliečių vadinimas „svetimtaučiais”, turėjo gilesnę potekstę. Tokiu terminu jaunieji tautininkai siekė lyg ir išryškinti tautinių mažumų išskirtinumą ir parodyti juos esant ne tokiais „tikrais” Lietuvos piliečiais, kokiais buvo tikrieji lietuviai. L. Donskis yra taikliai pastebėjęs, kad tarpukariu tikroju Lietuvos piliečiu buvo laikomas lietuvių kilmės, vartojantis lietuvių kalbą ir katalikų tikybos asmuo¹²². Tačiau Lietuvoje gyveno ir „kiti” lietuviai.

1923 m. Didžiosios Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 83,88 % lietuvių, 7,58 % - žydų, 3,23 % - lenkų, 2,49 % - rusų ir virš 2 % kitų tautybių asmenų, tačiau miestuose atitinkamai – 57,1 %, 32,2 %, 2,9 % ir 7 %. Kaimuose lietuviai sudarė virš 91 %, žydai tik 0,5 %. Virš 85 % lietuvių vertėsi žemės ūkiu, pramonėje dirbo 5 % o prekyboje ir transporto sferoje tik po 1 %, tuo tarpu žemės ūkyje dirbo apie 6 % žydų, pramonėje - 22 %, prekyboje - net 30 %¹²³. Ketvirtame dešimtmetyje, beveik nutrūkus lietuvių kaimiečių emigracijai bei esant dideliame gyventojų prieaugiui, prasidėjo lietuvių ėjimas į miestus, prekybą ir nežemdirbinius verslus. Remiantis tais pačiais surašymo duomenimis, didžiuosiuose Lietuvos miestuose buvo daug kitataučių. Pavyzdžiui, Kaune gyveno 59 % lietuvių, 27 % žydų, 4,5 % lenkų, Šiauliuose – 70 % lietuvių, 25 % žydų, Panevėžyje – 53 % lietuvių, 27 % žydų, 5 % lenkų, o Ukmergėje 49 % lietuvių, 37 % žydų, 8 % lenkų.¹²⁴ Žydai kontroliavo nemažą dalį pramonės bei prekybos, tad konfliktas su tautinėmis mažumomis tapo neišvengiamas. Nors ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje lietuviams jau priklausė apie 60 % pramonės įmonių, bei maždaug 40 % mažmeninės

¹²² Donskis L., *Identity and freedom. Mapping nationalism and social criticism in twentieth century Lithuania*, London-New York, 2002, p. 34-36.

¹²³ *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, K., 1926, p. XXXVI, XXXVI, LX

¹²⁴ Ten pat, p. XXXVIII.

prekybos,¹²⁵ tačiau stiprėjantis tautos šeimininkės nacionalizmas skatino spartesnę ir radikalesnę lituanizaciją. Ketvirtame dešimtmetyje populiariu tapo šūkis „Lietuva – lietuviams“, o 1930 m. įsteigta Lietuvių verslininkų sąjunga (LVS), siekusi atlietuvininti miestus, nuo 1935 m. tapo pagrindiniu lietuvių radikalų židiniu.¹²⁶

LVS šūkis „Lietuva - lietuviams“, t.y., siekis atlietuvininti pramonę ir verslus, ideologiškai buvo itin artimas B. Railai ir jauniems tautininkams. Kaip minėta ankstesniuose skyriuose jaunalietuvių „Akademikas“ atstovavo jaunųjų tautininkų mintis. Šiame žurnale B. Raila ir jo aplinka nemažai dėmesio skyrė tautinių mažumų klausimui aptarti. Kaip ir dera studentų žurnalui, patys aktualiausi straipsniai buvo susiję su studijomis, jų finansavimu, dėstytojais ir kt. Bene aršiausi jaunųjų tautininkų kaltinimai, mesti studentams žydams, buvo tai, kad pastarieji neva užima per daug vietų universitete, tad lietuviai negali patekti studijuoti. „Akademike“ pasirodė net keletas straipsnių įrodinėjančių „neteisybę“. Pasak B. Railos, žydai sudaro apie 7% Lietuvos gyventojų. Taigi jie valstybei moka tiek pat procentų mokesčių ir atlieka tokią pat dalį pareigų, analogiškai, valstybė turėtų suteikti tiek pat procentų ir privilegijų. Tad ir universitete valstybė turi leisti mokytis tik 7% žydų, o ne 24 %, kaip neva buvę 1934 metais. Dar daugiau, buvo siūloma panašų principą taikyti ir gimnazijose.¹²⁷

Atsirasdavo ir kai kurių dėstytojų pasisakymų žydų klausimu. Žinomas lietuvių etnologas dr. J. Balys savo straipsnyje aptaria judėjų rasę apskritai, skiria pietinius „sephardim“ ir rytinius „aşkenasim“ žydus, pažymi, kad tai labai protinga, nelinkusi į nusikaltimus tauta, tuo pačiu, nemėgstanti dirbti fizinio darbo. Dar daugiau, J. Balio nuomone žydams, visai nerūpi tautos, kurios teritorijoje jie gyvena, reikalai – čia esą ir slypinti pagrindinė nesutarimų priežastis.¹²⁸ Lietuvos žydams autorius taiko visas blogąsias aşkenazių savybes: jie demonstratyviai vartoja rusų kalbą, yra vyriausi komunizmo idėjų skleidėjai, jiems svetima tautinė kultūra ir kt. Apibendrindamas svarstymus, autorius pasiūlė radikalų sprendimą : „Lietuvos ateitis bus tikrai liūdna, jei nebus laiku susigriebta ir nebus įvestas *numerus clausus* ir (...). Kolei patys žydai neatsižadės savo neigiamų dvasios ypatumų (...), tolei į juos bus žiūrima kaip į savotiškus parazitus“¹²⁹. Panašių vertinimų žydai

¹²⁵ Truska L., A. Smetonos valdžios politika žydų atžvilgiu (1927–1940), *Istorija*, 2004, nr. 59/60, p. 74.

¹²⁶ Plačiau: Truska L., Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.), *Istorija*, 2003, nr. 58, p. 39-51

¹²⁷ Ir profesoriai mus remia. *Akademikas*. 1934, nr.6/7, p. 150.

¹²⁸ Balys Dr. J. Antropologinė ir sociologinė žydijos problema. *Akademikas*. 1934. nr. 2. p. 40-41.

¹²⁹ *Ten pat*.

susilaukdavo ir daugiau - dažniausiai jaunieji tautininkai apie juos atsiliepdavo: „Tie, kurie viską ima, o nieko neduoda.“¹³⁰

Žydų tapatinimas su komunistais buvo ryškus ir daugelyje kitų straipsnių. Pavyzdžiui, 1934 metais į gegužės 1-osios šventę VDU buvo prisirinkę daug pašalinių žmonių. Pasak „Akademiko“, visi jie buvę neva komunistai ir žydai.¹³¹ Tai reiškia, kad redakcija dėjo lygybės ženklą tarp pirmojo ir antrojo.

Be nuorodų į žydų daromą skriaudą Lietuvai ir jos tautiškumui, kartas nuo karto žurnalo puslapiuose pasirodydavo grasinimų susidorojimu. Vienas tokių apeliuoja į lietuvių patrioto sąžinę. Kaune, Laisvės Alėjoje esančias lietuviškas-žydiškas parduotuvių iškasas, redakcija ragina arba pakeisti vien lietuviškomis, arba grasina kantrybės baigtimi, nes tautiškai nusiteikęs lietuvis tylomis pro tokius reiškinius praeiti negali, tai esąs garbės reikalas.¹³² Lietuvių kalbos nevarojimu žydai buvo kaltinami ir dažniau. Reaguodami į žydų leidžiamą žurnalo „Apžvalga“ priekaištus dėl nelietuvių abiturientų diskriminavimo, „Akademikas“ atsikirto esą dauguma šios tautybės mokinių išties nemoka lietuvių kalbos. Remdamasis vienu mokytoju, neva rodžiusiu žydų mokinių rašinius, kuriuose pastarieji „Terlioja valstybinę kalbą“.¹³³

Dar radikalesnis lietuvių studentų elgesys žydų atžvilgiu buvo užfiksuotas pačiame universitete. 1934 metais Medicinos fakulteto studentai skundėsi, kad žydai „uzurpavę“ didžiąją dalį vietų (iš tikrųjų medicinos ir teisės fakultete žydų būdavo daugiau nei lietuvių). Tad protestuodami jie reikalavo lietuviškos profesūros. Kai docentu tapo žydas dr. Gutmanas, studentai jam net neleido skaityti įžanginės paskaitos. Tuo tarpu „Akademikas“ tokį įvykį aprašė su pasididžiavimu, suprask, toks studentų elgesys esąs tikro patriotizmo pavyzdys.¹³⁴ Labai panašus nutikimas užfiksuotas ir po 2-jų metų. Tąkart į Teisės fakultetą atvykęs Kiolno universiteto teisės mokslų profesorius, žydas S. Saengeris, taip pat nesulaukė studentų svetingumo. „Akademiko“ duomenimis, pirmąją profesoriaus paskaitos valandą auditorijoje buvę apie 20 studentų, po valandos gi – tik 10. Pasak redakcijos, gerai, kad jis pakviestas dėstytojauti tik 3 semestrams, nes „(...)svetimšalio paskyrimas Lietuvon tikslo nepasieks. Vis tiek mūsų universitetas profesoriui Saengeriui bus tik pragyvenimo šaltinis.“¹³⁵

¹³⁰ Antiejus. Tie kurie viską ima, veik nieko neduoda. *Akademikas*, 1933. nr. 12, p. 229-230; nr. 14, p. 274.

¹³¹ Br. Nemickas. Po autonomijos skraiste. *Akademikas*, 1934, Nr.10, p. 227.

¹³² Tvarkytinas reikalas. *Akademikas*, 1934. nr.1, p. 221.

¹³³ Žinutė. *Akademikas*, 1937, nr.17/18, p.395.

¹³⁴ Studentai medikai kovoja dėl lietuviškumo. *Akademikas*, 1934, nr. 8, p. 185.

¹³⁵ Naujas profesorius teisių fakultete. *Akademikas*, 1936, nr. 8, p. 128.

Kartas nuo karto žurnale pasirodydavo straipsnių aptariančių lietuvių – žydų santykius ir už universiteto ribų. Dažniausiai tai visuomenėje tvyrojusių nuotaikų atspindžiai. Kaip žinia, tarpukario Lietuvoje didžioji dalis smulkiosios prekybos buvo žydų rankose. Ketvirtojo dešimtmečio II-oje pusėje patriotinės visuomenės sąmonėje buvo susiformavęs staigus miestų, t.y. pramonės, verslų etc. atlietuvavimo reikalas. Tarp studentų šios idėjos taip pat rado atgarsį. 1935 metų lapkritį įvykusiame tautininkų jaunimo „Jaunosios Lietuvos” rajonų skyrių atstovų suvažiavime buvo priimta rezoliucija. Be kitų klausimų, nuspręsta stengtis atlietuvinti miestus. Ne gana to, jaunalietuviai pasisakė už tai, kad pinigines paskolas būtų teikiamos išskirtinai tik lietuvių tautybės asmenims.¹³⁶ Panašaus tono nuomonių oficialiojoje spaudoje pasirodydavo ir daugiau. Su miestų atlietuvimu buvo grindžiama Lietuvos ateitis, dažnai buvo raginama kovoti su kitataučiais (tik nesakoma kokiomis priemonėmis, mat baiminamasi cenzūros), miestų atlietuvimas „Akademiko” puslapiuose buvo laikomas lietuvių gyvybės klausimu, tuo pačiu lietuviškosios studentijos gyvavimo klausimu.

B. Raila, vienas „Akademiko” bendradarbių, taip pat akcentavo „Lietuvos lietuvinimo” svarbą. Tačiau 4-ojo dešimtmečio viduryje jis didesnę dėmesį skyrė Klaipėdos krašto vokiečių tautinės mažumos klausimui. Po žymiosios Noimano – Zasso bylos B. Raila negailėjo rašalo peikdamas tiek Klaipėdos krašto nacionalsocialistus, tiek vietinius vokiečius už jų neloyalumą valstybei¹³⁷. Šiandieninėje istoriografijoje taip pat yra pastebėta, kad toks neigiamas požiūris į kitataučius Lietuvos piliečius buvo būdingas ne tik tautininkams, bet ir didžiąjai daliai katalikiškosios visuomenės¹³⁸. Klaipėdos krašto „vokietininkų” simpatijos Reichui, o ne Lietuvai galėtų būti paaiškintinos tuo, kad pats Klaipėdos kraštas jų sąmonėje buvo suvokiamas kaip neatskiriama Vokietijos dalis, kuri 1923 m. buvusi okupuota Lietuvos. Be to, lyginant socialinį ekonominį pragyvenimo lygį abiejose valstybėse, Vokietija neabejotinai sulaukdavo didesnių simpatijų.

Dar didesnės antipatijos jaunųjų tautininkų aplinkoje buvo juntamos lenkų atžvilgiu. Pagrindinė to priežastis – Vilniaus krašto okupacija. Tautininkiškoji studentija ypač jautriai reaguodavo į Vilniaus krašto lietuvių diskriminaciją. Nors universitete buvo draudžiama reikšti protesto akcijas ir organizuoti mitingus, tačiau jie vis tiek vykdavo. Vienas tokių būdingesnių mitingų įvyko 1936 m., kuriame vieningai visos VDU studentų korporacijos smerkė lietuvių persekiojimus ir mokyklų uždarinėjimą Vilniaus krašte. Buvo priimtos rezoliucijos, raginančios lietuvius studentus nenuomoti Kaune tų kambarių, kurių savininkai

¹³⁶ Įvykių apžvalga. *Akademikas*. 1935, nr.18, p.403-404.

¹³⁷ Daumantas Alg., *Byla ir brudas, Akademikas*, 1935, nr. 14, p. 298.

¹³⁸ Ivanovas B., *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje : tautinių įvaizdžių klausimas*, V. 2005, p. 316

yra lenkų kilmės, sudrausminti universitete šnekančius lenkiškai ar net iš skaityklų pašalinti lenkų kalba rašytą literatūrą¹³⁹. B. Railos pavardė šiame kontekste taip pat figūravo.

1939 m. atgavus Vilnių susidūrimai tarp studentų tapo neišvengiami. Stepono Batoro universitete tuo metu studijavo apie 5000 - 6000 studentų, kurių dauguma buvo lenkų tautybės. Dalis jų karui prasidėjus atbėgo iš Lenkijos gilumos mokslo įstaigų, taip pat studijavo buvusieji lenkų kariškiai.¹⁴⁰ Gruodžio mėnesį pertvarkius universitetą, iš VDU į Vilnių atsikėlė dalis fakultetų su lietuviška profesūra ir studentija. Tai paaštrino tautinius santykius aukštojoje mokykloje. Šovinistinės lenkų studentų organizacijos „Broliška lenkų akademinio jaunimo parama” ir kt. sulaukė stipraus lietuvių studentų pasipriešinimo. 1940 m. pavasarį Vilniuje įsikūrė studentų „Geležinio vilko”, „Neo lithuania” ir kitos radikalios korporacijos. Dar 1939 m. gruodžio pabaigoje vykusiame viešame VDU studentų atstovybės posėdyje buvo raginama įvesti griežtesnį valdžios veikimą prieš lenkus Vilniuje bei *numerus clausus* įvedimo universitete.¹⁴¹ Po šių korporacijų atsiradimo Vilniuje prasidėjo tiesioginiai organizuoti ekscesai prieš lenkus. 1940 m. balandį „Liutnios” teatre įkaušę studentai tautininkai kėlė triukšmą ir neleido surengti vaidinimo lenkų kalba.¹⁴² Panašių nutikimų buvo ir daugiau.

Visgi pagrindinė kritikos ir nepasitenkinimo banga buvo nukreipta į žydus. Tai paaiškinti galima ekonomine konkurencija. B. Railos bendražygiai 1938 m. „Vaire” rašė, kad lietuviai, užsiimantys verslu Lietuvoje, užima „pavojingai mažą mažumą” ir kad tokia padėtis esanti labai žalinga¹⁴³. L. Truska yra taikliai pastebėjęs, kad iki 4-ojo dešimtmečio pabaigos, t.y. jaunųjų tautininkų išgalėjimo LTS aplinkoje ir jos spaudoje, Sąjungos vadovybė paprastai buvo skiriama pagal A. Smetonos asmenines simpatijas, nuogo antisemitizmo ir radikaliai kraštutinio požiūrio į „Lietuvos lituanizaciją” nebuvo juntama¹⁴⁴. Tačiau, situacija pakito 1939 m. rudenį, kai LTS vadovaujančias pozicijas užėmė B. Railos kolektyvas. 1940 m. naujasis tautininkų lyderis D. Cesevičius viename LTS suvažiavime pareiškė, kad valstybės parama lietuviams verslininkams yra ne privilegija, o teisė, atitinkanti didesnę lietuvių atsakomybę už valstybės likimą. O viena suvažiavimo rezoliucijų skelbė: „Lietuvio

¹³⁹ 1936.05.07 Valdininko raportas VSP Kauno apskrities valdininkui, LCVA, f.378, ap.3, b.4632, l.56-57.

¹⁴⁰ Žepkaitė R., *Vilniaus istorijos atkarpa 1939-1940 m.*, V., 1990, p. 106.

¹⁴¹ 1939.12.12, VSD raportas apie 1939.12.11 VDU studentų atstovybės posėdį, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 501-502.

¹⁴² 1940.04.26 VSP valdininko Vilniaus apygardos biuletėnis nr. 89, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 699, l. 143-144.

¹⁴³ Šakutė J., Lietuviškųjų verslų ir lietuviškųjų prekybininkų reikalai, *Vairas*, 1938, nr. 21, p. 298.

¹⁴⁴ Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, V., 2005, p. 168.

įsistiprinimas versle yra svarbi tautos gyvybės ir laisvės išsaugojimo garantija, todėl valstybė jį šiame darbe turi ypač remti”¹⁴⁵.

Lietuvos nepriklausomybės saulėlydžiu B. Railos ir kitų jaunųjų tautininkų požiūris į tautines mažumas darėsi dar nepalankesnis. Nors oficialiojoje spaudoje cenzūra pristabdė kraštutinio nacionalizmo propagavimą, tačiau paskutiniųjų „Vairo” vedamųjų straipsnių tonas sudarė išpūdį apie itin neigiamą požiūrį į tautines mažumas. Straipsnyje „Kraujo ir darbo bendruomenė”, lietuviškumą buvo raginama apspręsti taikant „lietuviško kraujo” principą¹⁴⁶. Kitame numeryje vedamasis straipsnis „Socializmas ir „Socializmas””¹⁴⁷ akcentavo Lietuvai svarbą įvesti „tikrąjį socializmą”, kuris su internacionalizmu neturėtų nieko bendro, t.y. įgyvendinti tokią santvarką, kuri remtųsi tik nacionaliniu socializmu.

Apibendrinant galima teigti, kad B. Railos aplinkos požiūris į tautines mažumas radikalėjo ir 4-ojo dešimtmečio pabaigoje pasiekė apogėjų, kai buvo pradėta atvirai spaudoje propaguoti kraštutinį nacionalizmą, nepaliekant vietos kitos tautybės asmenims Lietuvoje. Pastarosios tendencijos praktinį pobūdį įgavo 1941 m. Tačiau tai jau kita tema.

d. Veikla ir orientacija Lietuvos okupacijos išvakarėse

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuva patyrė didelių smūgių: 1938 m. Lenkijos ultimatumas, 1939 m. Vokietijos ultimatumas ir Klaipėdos krašto netekimas, 1939 m. rudenį raudonosios armijos bazių išsileidimas. Tai padidino įtampą šalyje. Dėl šių veiksnių itin padidėjo visuomenės opozicija A. Smetonos autoritarizmui. Šalyje prasidėjus „politiniam pavasariui” susilpnėjo karo komendantų valdžia, spaudos cenzūra, buvo sudaryta taip vadinamoji Bendro darbo J. Černiaus vyriausybė, vienijusi ir krikščionių demokratų bei liaudininkų atstovus. Pastarieji ketvirtojo dešimtmečio pabaigos įvykiai opozicijai leido spėlioti apie režimo atšilimą. Valstybės saugumo departamento duomenimis 1939 m. pavasarį per visą Lietuvą nuvilnijo opozicijos rengti mitingai, susirinkimai, reikalaujantys tautininkų sąjungos likvidacijos, A. Smetonos nuvertimo, ir Lietuvos gražinimo į demokratijos kelią¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Cituojama pagal: Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, V., 2005, p. 168.

¹⁴⁶ Kraujo ir darbo bendruomenė, *Vairas*, 1940, nr. 3, p. 161-163

¹⁴⁷ Vedamasis, Socializmas ir „Socializmas”, *ten pat*, 1940, nr. 6, p. 403

¹⁴⁸ 1939 m. kovą VDU studentai pirmieji suorganizavo Patriotinio fronto skyrių, kurio idėja turėjo atspindėti visų opozicijos A. Smetonai politinių jėgų konsolidaciją. Vėliau tokie skyriai, mitingų metu, kuriose paprastai buvo sakomos itin „karštos” antitasmetoninės kalbos, buvo steigiami beveik visoje Lietuvoje: balandį PF įkūrė Šaulių sąjunga, M. Krupavičiaus iniciatyva toks skyrius atsirado Marijampolėje, kitų žinomų opozicijos veikėjų inicijuoti skyriai S. Kalvarijoje, Šiauliuose, Zarasuose, Vilkaviškyje, ir daugelyje kitų miestų. (plačiau: 1939 m. sausis-1940 m. kovas, VSD mėnesinės apžvalgos apie įvairių politinių partijų bei organizacijų veiklą Lietuvoje, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 568, l. 47-58.

Priešingai nei opozicija, tautininkai, ypač provincijos skyriai, pradėjo abejoti dėl savo tolimesnio likimo, dalis sąjungos narių pradėjo išstoti iš organizacijos, o tarp studentų neo lithuanų vis dažniau pasigirdavo kalbos apie norą atsisakyti A. Smetonos kaip studentų autoriteto globos¹⁴⁹. Šiuo momentu B. Railos ir jaunųjų tautininkų žodis sąjungos darbe tapo ypač pastebimas. Opozicijos pagyvėjimą jie įvertino kaip tiesioginę grėsmę, trukdančią lietuviškojo autoritarizmo plėtotę. A. Smetonos neryžtingumas kovojant su opozicija dar labiau skatino jaunųjų tautininkų entuziazmą ir buvo viena iš netiesioginių jų radikalizmo opozicijos atžvilgiu priežasčių. Paskutiniaisiais nepriklausomybės metais B. Railos aplinkos tautininkai pasižymėjo veikdami dviem pagrindinėmis kryptimis: tai bekompromisė polemika spaudoje su demokratine opozicija ir siekis „apvalyti“ tautininkų sąjungą nuo dvejojančio ir nepatikimo elemento. L. Truska gana taikliai apibūdino jaunuosius tautininkus, kurių „malūnas“, anot istoriko, malė viską, kas nors kiek demokratiška ir liberališka¹⁵⁰. 1939 m. jaunųjų tautininkų centru tapo tautinės minties teorinis žurnalas „Vairas“, kurį jie pavertė savaitraščiu. Jis tapo savotišku jų radikalių priešopozicinių įdėjų skleidimo oficiozu. Šį „vairininkų“ kolektyvą sudarė tuometinis „Lietuvos aidą“ užsienio naujienų skyriaus redaktorius Bronys Raila, LTS pirmininkas Domas Cesevičius, LTS generalinis sekretorius Jonas Statkus, buvęs LTS generalinis sekretorius, oficiozo redakcijos sekretorius bei „Jaunosios kartos“, „Vairo“ specialusis bendradarbis Vincas Rastenis, oficiozo „Lietuvos aidą“ redaktorius Vytautas Alantas, „Vairo“ bei paskutinysis „Lietuvos aidą“ redaktorius Bronius Tomas Dirmeikis, „Akademiko“ steigėjas bei ilgametis kitos tautininkų spaudos redaktorius, artimas voldemarininkams Antanas Valiukėnas ir kiti. Visi buvo jauni (iki 40 m. amžiaus), veiksni bei gerai valdė plunksną.

Dar ketvirtojo dešimtmečio viduryje ryškėjusios jų simpatijos totalitarizmui įgavo kitą impulsą. Dabar kontroliuojant LTS vadovybę bei sąjungos spaudą (oficiozą „Lietuvos aidą“ „Vairą“) jie savo mintis galėjo reikšti drąsiau. B. Raila visą dešimtmetį kartojęs, kad nėra pastovių valdymo formų, o tik laiko dvasią tuo metu geriausiai atspindinti santvarka¹⁵¹, 1939-1940 m. dar kartą pritarė A. Smetonai, kad lietuviškasis autoritarizmas nėra amžinas. Tačiau jei A. Smetona kartais pabrėždavo apie skirtingų srovių sujungimą bendram tautiškam darbui, tai B. Railos kolektyvas autoritarizmo evoliuciją įsivaizdavo priešingai, t.y. panaikinant bet kokią kitaip kultūriškai ar politiškai mąstančią opoziciją¹⁵². Vienas pirmųjų žingsnių, kurių

¹⁴⁹ 1939.04.29 VSP Kauno apygardos viršininko raportas, *LCVA*, f. 378, F. 278, ap. 10, b. 186; 1939.12.11, VSP Kauno apygardos viršininko raportas, *ten pat*, l. 103, ir kt.

¹⁵⁰ Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, 1996, p. 352.

¹⁵¹ Daumantas Alg., (Raila B.), Į doktrinas besidairant, *Akademikas*, 1937, nr. 9, p. 206

¹⁵² Statkus J., Gyvybinė sąlyga, *Vairas*, 1939, nr. 34, p. 798.

jaunieji tautininkai siekė padaryti stiprinant autoritarizmą, buvo autoriteto, t.y. „tautos vado“, „tikrojo tautos vedlio“ kulto, suformavimas. L. Sabaliūnas yra pastebėjęs, kad „vairininkams“ A. Smetona jau nebeatitiko tokio autoriteto modelio dėl savo charakterio savybių ir neryžtingumo. Mat norint atnaujinti ir pačią LTS ir autoritarizmą reikėjo griežtesnio vadovo. Kita vertus, istoriko teigimu, jie nesiekė keisti pačios tautininkų sąjungos ideologijos pagrindų¹⁵³. Iš esmės galima sutikti su autoriaus pastebėjimais, tačiau reikia pastebėti, kad jaunieji tautininkai ir ypač B. Raila turėjo skirtingą požiūrį į užsienio politikos kryptį. Turėdami galimybę, jie tikrai būtų 1939 m. rudenį pritarę Vokietijos siūlymui jėga atsiimti Vilniaus kraštą, ko nepadarė A. Smetona. Br. Raila 1939 m. rudenį „Vaire“ ne kartą buvo užsiminęs apie tokio Lietuvos užsienio politikos žingsnio svarbą ir reikalingumą¹⁵⁴.

Vidaus politikoje jie taip pat turėjo kitą veikimo taktiką. Nors ir pritardami bendrai smetoniškojo autoritarizmo koncepcijai, Br. Raila ir jaunieji tautininkai siekė „sudinaminti“ patį režimą. Jų supratimu, A. Smetonai nepavyko įgyvendinti vieningos ir paklusnios valdžiai visuomenės dėl per didelio nuosaikumo ir konservatyvumo. Vairininkai siekė ištaisyti šią klaidą, atsisakydami bet kokių sentimentų praeičiai. Nors A. Smetona nuolat kartodavo, kad Lietuva turi atrasti savo santvarką (kam iš esmės pritarė ir B. Raila), tačiau, vairininkų nuomone, „tautos vadas“ nesugebėjo sukurti lietuviškos Lietuvos dėl per daug švelnių priemonių. Jie Lietuvą įsivaizdavo išskirtinai lietuvišką, o tam netiko humaniškos ir pedagoginės priemonės. Jaunųjų tautininkų terminologijoje ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje sąvoką „tautiškumas“ vis dažniau keitė žodis „nacionalizmas“. B. Railos bendražygis V. Alantas gana aiškiai nusakė skirtumą tarp šių terminų. Anot jo, nereikia bijoti „kraštutinio nacionalizmo“, kuris nepakenčiančia „konkurencijos“, t.y. kitų tautinių bendruomenių. Nacionalizmas neturi jausti sentimentų praeičiai, nebūti atlaidus anksčiau lietuvius nuskriaudusioms tautoms (pvz., lenkams): „Kažkodėl mes dar vis norime išauklėti gerus žmones, o tik paskui gerus lietuvius, nors mūsų tautos interesai reikalauja elgtis kaip tik priešingai. Pirmiausia reikia išauklėti bekompromisinį, berezervinį lietuvių nacionalistą. Turime pasukti lietuviškojo ekskluzivizmo keliu – tik taip galėsime Lietuvą padaryti nepalaužiamą. Tautinis egoizmas, pagrįstas tautiniu solidarumu, yra tautos išsilaikymo pagrindas“¹⁵⁵. Šiam tikslui pasiekti Br. Raila ir jo bendražygiai siūlė ne tik pedagogines, propagandines priemones, kuriomis rėmėsi A. Smetonos tautiškumas, tačiau jie siūlė totalitariniams režimams artimus nacionalizmo įtvirtinimo kelius, vienas jų – įstatymų

¹⁵³ Sabaliūnas L., *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism, 1939-1940*, Bloomington, London, 1972, p. 139, 274.

¹⁵⁴ Raila B., Kova už lietuvišką sostinę, *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 869, ir kt.

¹⁵⁵ Alantas V., *Žygiuojanti tauta*, K., 1940, p. 40.

keitimas, griežčiau apibrėžiantis tautinius santykius¹⁵⁶. Dėl tikslumo reikėtų priminti, kad vairininkai šia prasme nebuvo vieni „vieniši“. Katalikiškojo sparno filosofas Antanas Maceina 1939 m. taip pat siūlė įstatymiškai apriboti svetimtaučių padėtį Lietuvoje, jo žodžiais tariant, „palikti svetimtaučius gyventi Lietuvoje svečių teisėmis“¹⁵⁷. Panašios teisinės kitataučių diskriminacijos keliu IV-ojo dešimtmečio pabaigoje jau buvo pasukusios ir kitos Rytų, Centrinės Europos valstybės – Vengrija, Rumunija, Lenkija.

Smetoniškojo tipo tautiškumas B. Railai per menkai atsispindėjo socialinėje, kultūrinėje ir net dvasinėje srityse. Daugelio to meto Europos diktatorių sėkmingą iškilimą lėmė jų pažadai socialinio teisingumo srityje, kuri, anot E. Hobsbawm'o, buvusi pagrindinė ir svarbiausia sritis ekonominės krizės nuvargintame kontinente. Būtent socialinio klausimo išsprendimas garantavo išsilaikymą valdžioje ir populiarumą¹⁵⁸. Vairininkai, ypač po Vilniaus krašto gražinimo Lietuvai, šį motyvą pradėjo eskaluoti spaudoje. Ragindami visus ne tik valstybės, bet ir privačių įstaigų tarnautojus pakeisti lietuviais. Kultūrinėje srityje jie taip pat pasigedo lietuviškumo akcentavimo. Tad pradėjo propaguoti Kultūros rūmų, kurie rūpintusi lietuviškos kultūros puoselėjimu, įsteigimo reikalingumą. O visas kultūrinis, meninis gyvenimas privalėjo neišėiti iš tautiškumo ribų. Viena žymiausių to meto Lietuvos kultūrinio gyvenimo asmenybių „Naujosios romuvos“ įsteigėjas ir redaktorius J. Keliuotis dažnai piktinosi B. Railos aplinkos žmonių teiginiais, esą reikia keisti požiūrį, kad menas tetarnauja menui, anot jų, menas turėtų tapti „tautos tarnaitė“¹⁵⁹. Pastarieji vairininkų teiginiai akivaizdžiai liudijo jų siekį sutotalitarinti valstybę. Kitas B. Railos bendražygis V. Alantas net siūlė sulietuvinti bažnyčias: „Šiandien lietuvis turi du tikėjimus: religinį ir tautinį. Tautinis dabar yra svarbesnis, nes jis yra realesnis. Lietuvis šiandien nuėjęs į bažnyčią turėtų rasti ne tik religinių, bet ir tautinių simbolių. (...) Bažnyčioje turėtų būti Didieji kunigaikščiai, Basanavičius, Valančius, Maironis, Vaižgantas, Lukšys ir daug kitų už nepriklausomybę kovojusių“¹⁶⁰.

Apie svarbą spartinti Lietuvos lituanizaciją B. Raila dar garsiau prabilo 1939 m. rudenį Lietuvai atgavus 19 metų neturėto Vilniaus krašto. Jis buvo nuskurdęs, čia nebuvo įvykdyta jokia žemės reforma, o pačiame mieste tautinė sudėtis buvo aiškiai ne lietuvių naudai. 1931 m. surašymo duomenimis mieste gyveno apie 66 % lenkų, apie 28 % žydų,

¹⁵⁶ *ten pat.* p. 45.

¹⁵⁷ Maceina A., Tauta ir valstybė, *Naujoji romuva*, 1939, nr. 11, p. 230.

¹⁵⁸ Hobsbawm E., *Kraštutinių amžių. Trumpas XX amžius 1914–1991*, V., 2000, p. 117.

¹⁵⁹ Keliuotis J., Lietuviškumas ir literatūra, *Naujoji romuva*, 1933, nr. 117, p. 310

¹⁶⁰ Alantas V., *Žygiuojanti tauta*, K., 1940, p. 51.

apie 4 % rusų, o lietuvių - tik 0,7 %.¹⁶¹ Tad lietuvinimo ir reformų klausimas čia buvo itin aktualus. Apie radikalias turto, miestų ir žemės reformas, kurios turėjo stiprinti lietuviškumą krašte, labai plačiai spaudoje pradėjo rašyti opozicija. Šiuo atveju itin radikalūs buvo krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai. Buvęs Lietuvos prezidentas K. Grinius spaudoje atvirai pasisakė už antrosios žemės reformos svarbą, jam pritarė seimokratijos laikotarpio žemės ūkio ministras krikščionis demokratas M. Krupavičius ir kt.¹⁶² Siekiant sumažinti lenkų įtaką Vilniaus krašte demokratinė opozicija net deklaravo didesniųjų dvarų nacionalizavimo svarbą¹⁶³. Jaunieji tautininkai šiuo atveju buvo artimi A. Smetonos požiūriui ir neigiamai vertino tokių reformų reikšmę. Tačiau Vilniaus lituanizaciją jie įsivaizdavo ne reformų, tačiau totalinio lietuvinimo būdais. B. Raila viename straipsnių itin kategoriškai atsliepė apie lenkus Vilniuje. Anot jo, nors kova už sostinę ir buvo baigta atgaunant Vilnių, tačiau liko kova už „lietuvišką sostinę“. B. Railos teigimu vyriausybei reikėjo parodyti daugiau kieto ryžtingumo ir mažiau „tūpčiojimo“, nes esą vadinamieji „humanistai“ (demokratinė opozicija) siūlė užmiršti lenkų skriaudas lietuviams ir eiti susitaikymo keliu, tačiau leisti negalima. Reikia lietuviams daugiau žiūrėti savo interesų ir eiti egoistinio nacionalizmo keliu. Kritikuodamas lietuvių–lenkų taikaus sambūvio šalininkus, jis straipsnį užbaigė sau būdingu radikalumu: „užtenka jau „chloroformuoti“ lietuvių sąmonės budrumą“¹⁶⁴. Kiti B. Railos bendražygiai laikėsi panašiai radiklios nuomonės. V. Alanto Vilniaus lietuvinimo modelis beveik nesiskyrė nuo nacių vykdomos totalitaristinės politikos. Anot jo, Vilniaus tautinis inkorporavimas į Lietuvą galėtų būti sprendžiamas trejopai: pirma, „kultūriniu įsisunkimu“ – tai moralinis klausimo sprendimas, antra, „gyventojų perkėlimu“ – mechaninis sprendimas arba abiejų šių būdų koreliacija. Iki karo pradžios buvo manoma, kad naujos srities inkorporavimo klausimą galima išspręsti tik kultūros infiltracija, tačiau, V. Alanto teigimu, vokiečiai parodė daug efektyvesnį ir greitesnį kelią – mechaninį gyventojų perkėlimą. Ir tuoj pat pateikė pavyzdį: „Gdynė buvo lenkiškiausias miestas, tačiau per savaitę kitą jis pasidarė vokiškiausias. Vokiečiai šį painų klausimą išsprendė labai paprastai: vienus gyventojus iškėlė, kitus – atkėlė“.¹⁶⁵ Šiek tiek nuosaikiau, tačiau taip pat įtakotas momento radikalizmo samprotavo V. Rastenis: „Tolerancija liepia neskriausti kitų, bet ir ji pati neturi būti skriauda savo tautos bei valstybės interesams“.¹⁶⁶ Jis pabrėžė, kad tolerancija neturinti

¹⁶¹ *Socialistinės visuomenės susiformavimas ir raida Tarybų Lietuvoje (1940–1980)*, (sud., K. Navickas, K. Siurblys, Z. Barkauskienė ir kt.), V., 1980, p.10.

¹⁶² Pasikalbėjimas su Kun. M. Krupavičiumi apie žemės reformą, *XX amžius*, 1939, nr. 259, p. 4.

¹⁶³ Vazalinskas V., Neatidėliokime žemės reformos, *XX amžius*, 1939, nr. 262, p. 2.

¹⁶⁴ Raila B., Kova už lietuvišką sostinę, *Vairas*, 1939, nr.44, p. 869.

¹⁶⁵ Alantas V., Lietuviško nacionalizmo erdvė, *Vairas*, 1939, nr.44, p. 862.

¹⁶⁶ Rastenis V., Tolerancija Vilniuje, *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 686. (lapkričio 14)

peržengti ribų, t.y. visi valdininkai turi būti lietuviai, gatvių, namų užrašai Vilniuje nedelsiant privalo būti pakeisti lietuviškais, uždraudžiant lenkiškas privačias mokyklas, o didžiąją dalį universiteto personalo išsiųsti į Lenkiją ir pan. Be abejo, tokie ir panašūs teiginiai nebuvo priimtini konservatyviam „tautos vadui“. Tad 1940 m. pradžioje jaunųjų tautininkų totalitarizmo skleidimo rupu tapusį „Vairą“ režimas privertė atsisakyti rašyti politiniais klausimais ir vėl grįžti į kultūros sritį.

Pastarasis įvykis dar labiau padidino įtampą tarp B. Railos aplinkos jaunųjų tautininkų ir senosios LTS gvardijos su A. Smetona priešakyje. Vairininkai savo nepasitenkinimą A. Smetonos neryžtingumu iš spaudos perkėlė į patį tautininkų sąjungos vidų. Jaunieji tautininkai buvo pasiryžę keisti sąjungos statusą ir atjauninti, t.y. suradikalinti jos vidinę dvasią. A. Smetona dar ketvirtojo dešimtmečio viduryje buvo pabrėžęs, kad LTS tėra vienas iš jo autoritarinio valdymo ramsčių, tiek pat svarbus, kiek ir kariuomenė ar policija. Tautininkų sąjunga, A. Smetonos supratimu, tebuvo tiltas tarp jo kaip valstybės galvos ir visuomenės. LTS turėjo perteikti visuomenei jo mintis ir įsakymus¹⁶⁷. Vairininkams tokia padėtis nepatiko, mat jų įtaka valstybės valdymui buvo labai silpna. Tad jau 1939 m. pabaigoje jaunieji tautininkai spaudoje pradėjo akcentuoti, kad būsimajame LTS suvažiavime reorganizuota programa, jos vykdymas bus suvisuomenintas, t.y. padarytas privalomu visai Lietuvai. Vienas B. Railos bendražygių LTS generalinis sekretorius J. Statkus pabrėžė, kad 1940 m. įvyks sąjungos „renesansas“, kurio pagrindu bus sudarytos naujos sąlygos aktyvesniam ir ryžtingesniam veikimui¹⁶⁸. Neilgai trukus minėtosios reformos buvo pradėtos įgyvendinti. Jau 1940 m. balandį kitas vairininkų kolektyvo narys, Sąjungos pirmininkas D. Cesevičius, paskelbė apie LTS reorganizaciją profesiniu pagrindu¹⁶⁹. Pastaroji reorganizacija turėjo kopijuoti fašistų ir nacių partijų modelį, kur partijos nariai (ir apskritai viešasis gyvenimas) buvo organizuojamas korporatyviniu, t.y. profesiniu būdu. Oficialiu tokio skirstymo argumentu totalitaristai nurodydavo, kad tik tokiu būdu galima panaikinti socialinę nelygybę lemianti socialinė diferenciacija, kurioje prastesnių profesijų atstovai nustelbiami apsukresniais. Tačiau tikrasis tokio modelio įdiegimas reiškė lengvesnę visuomenės narių kontrolę. Akivaizdu, kad jaunieji tautininkai tokį tikslą turėjo. Mat po 1939 m. LTS krizės buvo svarbu vėl tautą padaryti paklusnia.

B. Railai ir jauniems tautininkams pavyko visas anksčiau minėtas idėjas įtraukti į LTS programos vykdymą. 1940 m. sausį įvykusiame sąjungos suvažiavime jie patvirtino LTS

¹⁶⁷ Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, 1996, p. 341.

¹⁶⁸ LTS gen. sekretoriaus J. Statkaus kalba, *Vairas* 1939, nr. 46, p. 894.

¹⁶⁹ A. V., Tautininkų reorganizacija, *Vairas*, 1940, nr. 5, p. 369-372.

įtakos didinimo valdymui bei paties autoritarizmo stiprinimo gaires. Anot L. Sabaliūno, 1940 m. pradžia jiems nieko blogo nežadėjo, mat buvo susitvarkyta su J. Černiaus vyriausybėje esančiais opozicijos atstovais bei Lietuva pradėjo atsigauti po 1938-1939 m. ultimatumų krušos¹⁷⁰. Tad rodėsi, kad jų radikaliųjų idėjų įgyvendinimui kliūčių nebėra. Tačiau situacija kardinaliai pakito 1940 m. birželį.

¹⁷⁰ Sabaliūnas L., *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism, 1939-1940*, Bloomington, London, 1972, p. 141.

Išvados

Bronys Raila - kontraversiška XX a. Lietuvos istorijos asmenybė, neturėjusi aiškių ideologinių nuostatų ir išsiskyrusi savo pažiūrų ir veiksmų radikalumu ypač ketvirtajame dešimtmetyje. Begalinis noras rašyti, kritikuoti buvo tikrasis B. Railos pašaukimas, kurį lydėjo jo nenumaldomas charakteris. Savo aktyvumu, kraštutinumais B. Raila išsiskyrė paskutiniame tarpukario Lietuvos dešimtmetyje.

Jaunystėje B. Railai buvo artimos kairiosios idėjos, kurį laiką bendradarbiavo socialdemokratų spaudoje, o 1930-1931 m. ir kairiųjų lietuvių rašytojų žurnale „Trečiasis frontas“. Buvo vienas iš šio žurnalo ideologinių vadų, ko jis pats nenorėjo pripažinti. Paskutiniame šio žurnalo numeryje B. Railos straipsnis buvo komunistinio turinio kur atvirai pasisakyta už proletarinės literatūros kūrimą Lietuvoje. Lietuvos valdžiai uždraudus „Trečią frontą“, trečiafrontininkai išsiskirstė.

B. Railos pasitraukimą iš trečiafrontininkų nulėmė daugiau ne idėjiniai motyvai, o išoriniai faktoriai. Lemiamos įtakos turėjo Lietuvos komunistų partijos arši kritika trečiafrontininkų atžvilgiu, komunistų spaudoje pasitaikantys nuolatiniai B. Railos užsipuldinėjimai, net prakeikimai, kas ir nulėmė B. Railos atsimetimą nuo „kairės“ ir galbūt evoliucijos į komunistinę santvarką. Nemažiau svarbu ir tai, kad, B. Raila nebegalėjo rašyti spaudoje, uždraudus „Trečią frontą“.

Iš trečiafrontininkų perėjęs į tautininkų gretas, B. Raila tapo aršiu kairiųjų, buvusių savo bendraminčių, priešininku. Tautininkų spaudoje nuolat kritikavo buvusius savo draugus. Tikra kritikos akcija vyko 1936 m., kai B. Raila atvirai ir negailestingai kritikavo kairiųjų leidžiamą žurnalą „Literatūra“, kurio branduolį sudarė buvę trečiafrontininkai. Būdamas vos 27 metų keliuose straipsniuose atvirai kritikavo „Literatūros“ redaktorių V. Krėvę ir apkaltino šio leidinio bendradarbius kultūrbolševizmo idėjų propagavimu Lietuvoje. Šiuo atveju jis neklydo.

LTS gretose B. Raila rašė nuolat ir vienu metu iš karto bendradarbiavo keliuose tautininkų periodiniuose leidiniuose, dirbo valstybiniame radiofone. Per trumpą laiką ketvirtajame dešimtmetyje B. Raila tapo vienu iš tautininkų ideologų lyderių. Apie tai liudija jo konkreti veikla tautininkų gretose ketvirtajame dešimtmetyje.

B. Raila, būsimasis provokiškojo LAF'o propagandos ministras, 4-jo dešimtmečio viduryje skeptiškai vertino nacistinės Vokietijos socialinius, ekonominius pasiekimus ir pačią nacionalsocializmo ideologiją dėl atvirai demonstruojamo Vokietijos ekspansionizmo. Tačiau ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje nacių valstybės santvarka jam tapo priimtina dėl „paspartinto nacionalizmo“ įgyvendinimo Lietuvoje.

B. Railos svarstymai ketvirtojo dešimtmečio viduryje ir antroje jo pusėje politinės santvarkos tema rodė jo simpatijas išimtinai tautinei valstybei, valdomai tvirtos, dinamiškos, griežtos valdžios. A. Smetonos autoritarinis valdymas jam buvo per „švelnus“. B. Railos simpatijas vado kultui bei visiškam opozicijos panaikinimui dešimtmečio pabaigoje sustiprino totalitarinių režimų Europoje įsigalėjimas.

Hipertrofuotas nacionalizmas, vienas dešiniojo radikalizmo komponentų buvo būdingas B. Railos ir jaunųjų tautininkų ideologijos bruožas. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje jo skelbtuose straipsniuose atsispindi „lietuviškos Lietuvos“ idealas, nepaliekantis vietos pilnateisiais Lietuvos piliečiais vadintis lenkams, vokiečiams ir ypač žydams.

Šaltiniai

Archyvinė medžiaga

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). Valstybės saugumo departamento (VSD) Fondas 378, ap. 10.

Vilniaus universiteto biblioteka, rankraščių skyrius (VUB RS). Pavienių rankraščių Fondas 11.

Periodinė medžiaga

Alantas V. Importuota ideologija, *Lietuvos aidas*, 1936 10 03, p. 5

Alantas V. Kova su „katiloku“, *Lietuvos aidas*, 1936 07 04, p. 5

Alantas V., Lietuviško nacionalizmo erdvė, *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 862.

Alantas V., Politinė tautos vienybė, *Vairas*, 1939, nr. 48, p. 929.

Alantas V., *Vadovybės principas valstybės gyvenime*, K., 1937.

Alantas V., *Žygiuojanti tauta*, K., 1940..

Antiejus. Tie kurie viską ima, veik nieko neduoda. *Akademikas*. 1933, nr.12, p. 229-230; nr.14, p. 274.

Aristokratai, „meisteriai“, gizeliai, salonai ir misticizmo smarvė [Atsakymas J. A. Herbačiauskui dėl jo kritikos {Trečio fronto“ atžvilgiu], *Trečias frontas*, nr. 3, 1930 spalio p. 40-45.

Blynas Z., Fašizmo doktrina, *Akademikas*, nr.15, p. 283-286.

Br. Nemickas. Po autonomijos skraiste. *Akademikas*. 1934, nr.10, p. 227.

Daumanatas Alg., (Raila B.), Priešas už vartų, *Jaunoji karta*, 1935, nr.12, p. 253-254.

Daumantas Alg. (B. Raila), Lietuva nori proto, drąsos ir valios, *Jaunoji karta*, 1935, nr.19, p. 403;

Daumantas Alg. (Raila B.) Nesąmonė ar naivumas, *Akademikas*, 1934, nr. 40, p. 642-643.

Daumantas Alg., (Raila B.) Aisčių vienybės idėja, *Jaunoji karta*, 1935, nr.11, p. 224-225.

Daumantas Alg., (Raila B.), Baltija užia – ji šaukia mus, *Jaunoji karta*, 1935, nr. 4, p. 66.

Daumantas Alg., (Raila B.), Į doktrinas besidairant, *Akademikas*, 1937, nr. 9, p. 205

Daumantas Alg., (Raila B.), Į doktrinas besidairant, *Akademikas*, 1937, nr. 7, p.152

Daumantas Alg., (Raila B.), Į doktrinas besidairant, *Akademikas*, 1937, nr.7, p.151.

Daumantas Alg., (Raila B.), Teisybės ir garbės keliu, *Jaunoji karta*, 1935, nr.15, p. 327.

Dirmeikis B. T., Lietuvių tautininkų sąjungos reforma, *Akademikas*, 1934, nr.1, p.11-12.

- Dirmeikis B. T., Vadų problema, *Akademikas*, 1933, nr. 4, p. 61.
- Dr. J. Balys. Antropologinė ir sociologinė žydijos problema. *Akademikas*. 1934. nr.2. p. 40-41.
- Gedvydas St., Kalvio sūnus Italijos vadas, *Akademikas*, 1935, nr. 8, p.168,
- Greimas A. J. *Iš arti ir toli*. V., 1991.
- Gustainis V. Frontu prieš komunizmą, *Vairas*, 1936, nr. 12, p. 373.
- Gustainis V., Komunizmas ir fašizmas, *Akademikas*, 1936, nr.13/14, p. 277-278.
- Į organiškiosios valstybės kūrybą, *Naujoji romuva*, 1936, nr. 8, p.174.
- Juodeika V., Naujos socialinio gyvenimo gairės, *Vairas*, 1933, nr.11, p. 312;
- Juodeika, V., Vadų atranka ir demokratija, *Naujoji romuva*, 1933, nr.140/141, p. 700-703.
- Keliuotis J., Lietuviškumas ir literatūra, *Naujoji romuva*,1933, nr.117, p. 310
- Korsakienė H. Žalio gluosnio užuoglaudoje (Antaną Venclovą prisimenant), *Pergalė*, 1980, nr. 9, p. 136-150.
- Krėvė V. „Mūsų draugams“, *Literatūra*, 1936. nr. 2, p. 7.
- Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, K.,1926.
- LTS gen. sekretoriaus J. Statkaus kalba, *Vairas* 1939, nr. 46, p. 894.
- Maceina A., Tauta ir valstybė, *Naujoji romuva*,1939, nr.11, p. 230.
- Pakalniškis A. Poleminių straipsnių rinkinys. *Akiračiai*. 1977, nr. 10, p. 13.
- Ragaila A. (Raila B.) „Proletarinės revoliucijos prasiveržimas“, *Trečias frontas*. 1931, nr. 5, p. 1.
- Ragaila A. (Raila B.) Raila B. Lietuva – skersai, išilgai, *Socialdemokratas*, 1930 07 31, p. 3.
- Ragaila A. Apie A. Venclovos eil. knygą, *Socialdemokratas*, 1930 11 22, p. 3.
- Raila B. *Kodėl antraip?* V., 1991.
- Raila B. Kritikai iš literatūrinio liūno, *Trečias frontas*. 1930, nr. 2, p. 32.
- Raila B. Platyn. Kelios pastabos, *Trečias frontas*, nr. 1, 1930 sausis 21-23, priedas A. Ragaila.
- Raila B. Pro domo sua. *Akiračiai*. 1978, nr. 9, p. 9.
- Raila B. Rašytojo autobiografija, *Knygnešys*, 1991, nr. 4, p. 12.
- Raila B., Byla ir brudas, *Jaunoji karta*, nr. 14, p. 298.
- Raila B., *Iš paskendusio pasaulio*, Chicago., 1962.
- Raila B., Kova už lietuvišką sostinę, *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 869.
- Raila B., Kova už lietuvišką sostinę, *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 869.

- Rastenis V., Pastabos apie valstybių santvarkas. Kas demokratiška ir kas ne demokratiška, *Mūsų kraštas*, 1936, nr.13, p.6.
- Rastenis V., Pastabos apie valstybių santvarkas. Kas demokratiška ir kas ne demokratiška, *Mūsų kraštas*, 1936, nr.13, p.6
- Rastenis V., Tolerancija Vilniuje, *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 686.
- Smetona A., *Pasakyta parašyta*, V.,1992.
- Statkus J., Gyvybinė sąlyga, *Vairas*, 1939, nr. 34, p.798.
- Tamošaitis I. Rekošetas, *Vairas*, 1936, nr. 10, p. 204–205.
- Tomkus J., Laisvė ir etatizmas, *Židinys*, 1934, nr.11, p. 398-399 ir kt.
- Trumpa V., Dvasinis tautos integrumas, *Akademikas*, 1934, nr. 2, p.30.
- Valiukėnas A., Žengiant per slenkstį, *Akademikas*, 1933, nr.3, p. 41-42.
- Valkiniškis A. (Raila B.) Sielvartai dėl „realių sumanymų“ ir literatūros kritikos. *Vairas*. 1936, nr. 12, p. 450.
- Valkiniškis A. (Raila B.). Lietuviškojo kultūrbolševizmo išdidumas, *Vairas*, 1936, nr. 10, p. 205–211
- Vetusius (Z. Blynas), Fašistinė studentija, *Akademikas*, 1933, nr. 2, p. 24-26.
- Vetusius, Išpūdžiai iš Italijos, *Akademikas*, 1936, nr. 9; 10, 11/12, 15.
- Visvydas P. Pagerbtas našiausias žurnalistas. *Akiračiai*. 1996, nr. 5, p. 11-12.
- Žiemelis H. Paskutinis maištininkas išėjo anapus. *Akiračiai*. 1997, nr. 5, p. 11.
- Žiemelis H.. Monologas dialoge. *Akiračiai*. 1990, nr. 1, p. 7.
- Žukas J., Fašizmas, *Akademikas*, 1934, nr. 9, p.187-188.

Literatūra

- Alekna V. *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis*, V., 1997.
- Donskis L., Antanas Maceina: Doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje, *Akiračiai*, 1997, Nr. 2, p. 4
- Donskis L., *Identity and freedom. Mapping nationalism and social criticism in twentieth century Lithuania*, London-New York, 2002, p.34-36.
- Donskis L., *Tapatybė ir laisvė : trys intelektualiniai portretai*, V., 2005.
- Galiniš V. *Naujos kryptys lietuvių literatūroje*. V., 1974.
- Gudaitis L. *Plunksna ir ugnimi*. V., 1974.
- Hobsbawm E., *Kraštutinumų amžius. Trumpas XX amžius, 1914–1991*, V., 2000.

- Ivanovas B., *Tautiškumo beiėškant Antano Smetonos Lietuvoje : tautinių įvaizdžių klausimas*, V., 2005.
- Ką jie atsakė, *Trečias frontas*, 1930, nr. 5, p. 24.
- Korsakas K. *Kultūros raida*, V., 1985.
- Kovoje už pažangiąją lietuvių literatūrą, *Literatūra ir kalba*, V., 1978, t. XV.
- Kubilius V. Raila Bronys. *Lietuvių literatūros istorija*. V., 2001.
- Lietuvių literatūros istorija, (iki 1940 m.), V., 1979, t. 1
- Mačiulis D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais*, V., 2005.
- Merkelis A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964.
- Meškauskienė M. LKP teikė inteligentijos jėgas, *Komunistas*, 1966, nr. 10, p. 66–71.
- Meškauskienė M.. *Ateities viltys*. V., 1978.
- Raila jau įstojo į tautininkų partiją, *Lietuvos žinios*, 1934 05 03, p. 7.
- Sabaliūnas J., *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism, 1939-1940*, Bloomington, London, 1972.
- Skrupskelis K., Organiškumas, katalikų akcija, ir liberalioji srovė, *Kultūros barai*, 2004, nr.2, p.38.
- Socialistinės visuomenės susiformavimas ir raida Tarybų Lietuvoje (1940–1980)*, (sud., K. Navickas, K. Siurblys, Z. Barkauskienė ir kt.), V.,1980.
- Sriogaitė D. Trečias frontas. *Lietuvių literatūros enciklopedija*. V., 2001.
- Tamošaitis M. Apie V. Krėvės–Mickevičiaus politinės veiklos vertinimą JAV lietuvių spaudoje (1945-1954 m.), *Kultūros barai*, 2002, nr. 10, p. 68–74.
- Tamošaitis M. Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: „penktosios kolonos“ telkimo pradžia, *Parlamento studijos*, 2005, nr. 3, p. 52-76.
- Tamošaitis M. Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: legalios galimybės sovietinei propagandai skleisti. *Parlamento studijos*, 2005, nr. 4, p. 90-124.
- Truska L., A. Smetonos valdžios politika žydų atžvilgiu (1927–1940), *Istorija*, 2004, nr. 59/60, p. 74.
- Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, V., 1996.
- Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, V., 2005.
- Truska L., Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų “atlietuvinimo” sąjūdis (1930–1940 m.), *Istorija*, 2003, nr.58, p.39-51

Valentinavičius V. Antrąkart apie Railą. *Naujasis židinys*. 1992, nr. 5, p. 72-73.
Vaškelis B. Trečio fronto keliai ir klystkeliai, *Metmenys*. 1982, kn. 44. p. 62-87;
Venclova T. *Vilties formos*, V., 1991.
Žepkaitė R., *Vilniaus istorijos atkarpa 1939-1940 m.*, V., 1990.

BRONIO RAILOS POLITINĖS PAŽIŪROS IR VEIKLA XX A. 4-AME DEŠIMTMETYJE

Santrauka

Magistrinio darbo tiriamasis objektas – Bronio Railos, žymaus lietuvių intelektualo, buvusio trečiafrontininko, tautininko, po Antrojo pasaulinio karo perėjusio į liberalų stovyklą, politinės pažiūros ir veikla XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Ši tema istoriografijoje iš viso nėra sulaukusi tyrėjų dėmesio. Tyrimas atliktas remiantis gausiais istorijos šaltiniais. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad Bronys Raila - kontraversiška XX a. Lietuvos istorijos asmenybė, neturėjusi aiškių ideologinių nuostatų ir išsiskyrusi savo pažiūrų ir veiksmų radikalumu ypač ketvirtajame dešimtmetyje. Jaunystėje B. Railai buvo artimos kairiosios idėjos, kuri laiką bendradarbiavo socialdemokratų spaudoje, o 1930-1931 m. ir kairiųjų net prokomunistinės orientacijos lietuvių rašytojų žurnale „Trečiasis frontas“. Buvo vienas iš šio žurnalo ideologinių vadų, ko jis pats nenorėjo pripažinti. Lietuvos valdžiai uždraudus „Trečią frontą“, trečiafrontininkai išsiskirstė. B. Railos pasitraukimą iš trečiafrontininkų nulėmė daugiau ne idėjiniai motyvai, o išoriniai faktoriai. Lemiamos įtakos turėjo Lietuvos komunistų partijos arši kritika trečiafrontininkų atžvilgiu, komunistų spaudoje pasitaikantys nuolatiniai B. Railos užsipuldinėjimai, net prakeiksmi, kas ir nulėmė B. Railos atsimetimą nuo „kairės“ ir galbūt evoliucijos į komunistinę santvarką. Nemažiau svarbu ir tai, kad, B. Raila nebegalėjo rašyti spaudoje, uždraudus „Trečią frontą“. Iš trečiafrontininkų perėjęs į tautininkų gretas, B. Raila tapo aršiu kairiųjų, buvusių savo bendraminčių, priešininku. Tautininkų spaudoje nuolat kritikavo buvusius savo draugus. Tikra kritikos akcija vyko 1936 m., kai B. Raila atvirai ir negailestingai kritikavo kairiųjų leidžiamą žurnalą „Literatūra“, kurio branduolį sudarė buvę trečiafrontininkai. Būdamas vos 27 metų keliuose straipsniuose atvirai kritikavo „Literatūros“ redaktorių V. Krėvę ir apkaltino šio leidinio bendradarbius kultūrbolševizmo idėjų propagavimu Lietuvoje. Šiuo atveju jis neklydo. LTS gretose B. Raila rašė nuolat ir vienu metu iš karto bendradarbiavo keliuose tautininkų periodiniuose leidiniuose, dirbo valstybiniame radiofone. Per trumpą laiką ketvirtajame dešimtmetyje B. Raila tapo vienu iš tautininkų ideologų lyderių. B. Raila, būsimasis provokiškojo LAF'o propagandos ministras, 4-jo dešimtmečio viduryje skeptiškai vertino nacistinės Vokietijos socialinius, ekonominius pasiekimus ir pačią nacionalsocializmo ideologiją dėl atvirai demonstruojamo Vokietijos ekspansionizmo. Tačiau ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje nacių valstybės santvarka jam tapo priimtina dėl „paspartinto nacionalizmo“ įgyvendinimo Lietuvoje. B. Railos svarstymai ketvirtojo dešimtmečio viduryje ir antroje jo pusėje politinės santvarkos tema rodė jo simpatijas išimtinai tautinei valstybei, valdomai tvirtos, dinamiškos, griežtos valdžios. A.

Smetonos autoritarinis valdymas jam buvo per „švelnus“. B. Railos simpatijas vado kultui bei visiškam opozicijos panaikinimui dešimtmečio pabaigoje sustiprino totalitarinių režimų Europoje įsigalėjimas. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje R. Railos skelbtuose straipsniuose atsispindi „lietuviškos Lietuvos“ idealas, nepaliekantis vietos pilnateisiais Lietuvos piliečiais vadintis lenkams, vokiečiams ir ypač žydams.

Summary

The object of the master thesis paper is the political attitudes and activities of Bronys Raila who was a famous Lithuanian intellectual, former third front line soldier who joined the left-wing campus after the World War II, during the 4th decade of the 20th century. This theme has not received any attention from the researchers of historiography yet. The research has been conducted on the basis of vast historical resources. After it has been conducted, it emerged that Bronys Raila was a controversial personality of Lithuanian history of the 20th century who had not any clear ideological attitudes and who was distinguished by his radical views and activities, especially during the 4th decade of the mentioned century.

Early in life, Bronys Raila was influenced by the leftist ideas and, for some time, he collaborated in the social-democratic press; further, during the period of 1930 and 1931, he worked in the journal “Trečiasis frontas” (*The Third Front*) of the leftist procommunist Lithuanian writers. He was one of its ideological leaders, which he himself never fancied to admit. After the Lithuanian government prohibited its printing, the third front line soldiers dispersed. However, Bronys Raila’s retreat was influenced not by his ideological motives but by the external factors. The most influential ones were the severe critic of the Lithuanian communist party towards the third front line soldiers, constant attacks (even curses) of Bronys Raila in the communist press, which influenced Bronys Raila’s backslide from the “left-wing” and presumably from the evolution to the communist regime. It is fairly important to note that Bronys Raila could no longer publish after “Trečiasis frontas” was closed.

After he joined the nationalists, Bronys Raila became a severe opponent of his former congenial, the leftists. He constantly criticized his former friends in the nationalist press. A true critical action took place in 1936 when Bronys Raila openly and ruthlessly criticized the leftist journal “Literatūra” (*Literature*), the very core of which consisted of the third front line soldiers. At the age of twenty seven, in several articles, Bronys Raila openly criticized its editor Vincas Krėvė and accused its employees of the propaganda of cultural bolshevist ideas in Lithuania. In this case, he was unerring. As he was in the Lithuanian Nationalist League, he was perpetually publishing, collaborated in several periodical nationalist publications simultaneously, and worked in the state radio. During the short period in the 4th decade,

Bronys Raila became one of the ideological leaders of nationalists. The future minister of pro-German LAF propaganda, in the middle of the 4th decade, Bronys Raila was incredulous at the social, economical achievements of Nazi Germany and the very ideology of National Socialism due to the openly demonstrated expansionism of Germany.

However, at the end of the mentioned decade, the Nazi state order became appropriate for him due to the implementation of the “stepped-up nationalism” in Lithuania. In the middle of the 4th decade and during its second half, the reflections of Bronys Raila on the political order disclosed his sympathies solely to the national state that was ruled by a strong, dynamic and strict power. According to him, the power of the authoritarian regime of Antanas Smetona was a “mild one”. Bronys Raila’s sympathies to the cult of a leader and the total execution of opposition were enhanced by the establishment of total regimes in Europe at the end of the decade. At this time, his articles reflected the ideal of the “Lithuanian Lithuania” that excluded Poles, Germans and Jews as its full citizens.